

COLECCIÓN
LITERATURAS DE ARAGÓN
Serie en Lengua Catalana, 14

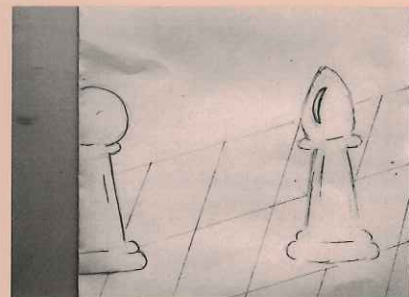

**GOBIERNO
DE ARAGON**
Departamento de Educación,
Cultura y Deporte

DIÀLEG DE LA CORDIALITAT XAVIER TERRADO I PABLO

14

DIÀLEG DE LA CORDIALITAT

XAVIER TERRADO I PABLO

Xavier Terrado i Pablo

Xavier Terrado i Pablo va néixer a Lleida l'any 1955. Va cursar els seus estudis a la Universitat de Barcelona. Es va llicenciar en Filologia Romànica i l'any 1984 va obtenir el grau de doctor en Filosofia i Lletres amb una tesi dedicada a la llengua medieval de Teruel. És professor univesitari des de l'any 1977 i des del 1992 ocupa la càtedra de Llengua Espanyola de la Universitat de Lleida. En aquest moment dirigeix un programa de doctorat titulat *La construcció europea: societat, cultura, dret i educació*. Les seves línies d'investigació estan vinculades a la lingüística històrica: documentació medieval, història de la llengua, dialectologia, toponímia i antroponímia. En la seva formació ha pesat decisivament el mestre Joan Coromines, amb qui va poder aprofundir en l'estudi de la llengua i la cultura medievals. La seva vinculació amb Aragó li ve per via familiar, per tal com la seva mare i la seva esposa són aragoneses, i per via professional: la major part dels seus estudis són de tema aragonès. En els darrers vint-i-cinc anys ha estat investigant de manera especial la llengua i la toponímia de les terres ribagorçanes. Dirigeix la col·lecció *Toponímia de Ribagorça/Toponímia de la Ribagorça*, en la qual han aparegut ja divuit monografies dedicades a altres tants municipis ribagorçans.

DIÀLEG DE LA CORDIALITAT

Colección «Literaturas de Aragón»,
Serie en Lengua Catalana, 14

Premi Guillem Nicolau 2003

Xavier Terrado i Pablo

DIÀLEG DE LA CORDIALITAT

FICHA CATALOGRÁFICA

TERRADO I PABLO, Xavier

Diàleg de la cordialitat / Xavier Terrado i Pablo. – Zaragoza : Departamento de Educación, Cultura y Deporte, D.L. 2004

86 p. ; 19 cm. – (Literaturas de Aragón. Serie en lengua catalana ; 14)

Premi Guillem Nicolau 2003

ISBN 84-96223-67-1

I. Título.

821.134.1-32"19"

*A la Maria Cristina, que ha fet de la meva vida
un diàleg en la cordialitat*

© Xavier Terrado i Pablo

Edita: Gobierno de Aragón

Departamento de Educación, Cultura y Deporte

Disseny de coberta: Paco Rallo. Futuro espacio de diseño

Dibuix de coberta: Blanca Terrado

Imprimeix: COMETA, S.A.

Ctra. Castellón, km. 3,400 – 50013 Zaragoza

I.S.B.N.: 84-96223-67-1

Dep. Legal: Z. 2.805-04

TAULA

La violència y la pau	15
El saber	37
La justícia	49
La paraula	63

DIÀLEG DE LA CORDIALITAT

Gran saló d'una casa benestant. Sense luxes. Sobre el terra de rajola vidriada, una estora de cànem. Per la finestra, que té la forma d'una ferradura, els darrers raigs del sol roent s'escolen tenyint els mobles d'un vernís de mel que ben aviat pren el color de l'albercoc i acaba en la textura de la malva. Una mà femenina ajusta els porticons. L'altra mà sosté un gresolet d'oli. En el mur que mira cap a migjorn hi ha un foc de terra. En la penombra de l'habitació se sent encara palpitant el foc sota la cendra. La mà femenina penja el gresol en una escàrpia vora del foc. Una ombra es corba sobre les cendres, les tria a banda i banda amb la farrolla i bufa. Llença uns branquillons de sarments sobre les brases, i el foc s'aixeca il·luminant un rostre sense arrugues i sense la frescor de primaveres ja molt llunyanes. Els cabells estan recollits sota una còfia negra. Els ulls clars tenen un caient de serenor, com la mar ampla i calma. La dona posa una soca d'oliver sobre les brases, s'adreça, torna a agafar el gresol i va cap al centre de la cambra. Sobre l'estora, uns quants coixins brodats amb figures d'animals i de plantes envolten una taula baixa de noguer, amb peus que recorden les urpes d'una fera salvatge. Hi deixa el gresol i s'atura a escoltar. Per la porta que s'obre a l'escala sent les petjades d'algú que puja. Entra un home vestit amb túnica fins als turmells i un casquet blanc a la corona del cap.

—Fàtima, no trigarán ja a arribar els meus invitats. Fes-me el favor de calentar l'aigua per les herbes.

—Sí, senyor. Vol que lis cogui també unes neules?

—Gràcies, Fàtima. La vetllada pot ser llarga.

La dona surt per una porta que va cap a la cuina. L'home s'atansa a la paret frontera a la porta de l'escala. Hi ha rimers de llibres amb caràcters al llom, aràbics, hebreus, llatins. Hi ha també matrassos, serpentins i pots de ceràmica amb inscripcions en àrab i hebreu, esmaltats amb figures de flors i herbes. L'home va cap a un extrem, obre un armari raconer i treu un tauler escacat i una bossa de cuiro. Ho posa tot sobre la taula i, repassant amb cura les figures de cristall que surten de la bossa, les va disposant ordenadament en les caselles. Mentre ho fa se sent un truc a la porta. La dona d'ulls clars travessa la sala i baixa les escales. Poc després apareix una figura coberta amb una pelegrina. És Pere Baró, anomenat Bin Barsuluní. El seu pare era un ric mercader de Barcelona que havia disposat en terra ferma com una avançada de les seves activitats als territoris andalusins i mercadejava per les riberes fèrtils i populosos de l'Ebre. El barceloní va conèixer un dia de Sant Miquel a la bella Tórtora, una cristiana mossàrab amb qui es va casar. En Pere, criat en terres musulmanes i també a la ciutat dels comtes, va aprendre les lletres cristianes i les moresques. És bon coneixedor de les arts de l'escripció i sap comptar amb els guarismes dels àrabs.

—Bona nit, Pere. La pau amb tu.

—I amb tu, noble Isac, respon el visitant al temps que dóna la pelegrina a Fàtima.

—Neva encara?

—No. I el cel és descobert.

—Tindrem bona gelada aquesta nit.

—Quan la neu es gela, la vida mor. I també la nostra esperança queda en suspens, com l'alè que es gebra en sortir del pit.

Altre cop se sent el batec del trucador i no triga gaire a aparèixer un home alt, el cap cobert amb el turbant dels personatges distingits, barba negra ben tallada, un mantell ample i acollidor sobre les espatlles, la túnica llarga i un bastó sense corba, que té gravades aleies de l'Alcorà i li arriba del pit fins als peus. L'home saluda:

—La pau amb vosaltres.

—I amb tu la pau, Omar.

—Que déu faci agradable la vostra vetllada, amics.

—Així ho faci, Omar. Veniu, seiem i compartim el menjar, el joc i la conversa.

—Quines noves hi ha, Omar?

—Males noves, amics. En Ramon Berenguer delera la ciutat com el llop afamat mira l'euga perduda sobre la neu. La té ja entre les urpes i no la deixarà. No hi ha estat possible la negociació. L'emir m'ha demanat que romanguí despert. Potser aquesta nit m'haurà de necessitar.

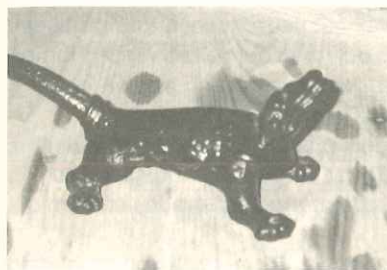
—I si s'esdevé el pitjor, Omar, vós què fareu?

—Em mantindré ferm al costat del meu senyor mentre s'escriuen els capítols. Després seguiré el meu sobirà. I a vós, Pere, us cridaran per escriure en cristià i en aràbic. Com que haurem de discutir el tracte, voleu que comencem vós i jo el joc dels escacs?

—Endavant, amics. I per començar la nostra lliçó, la coca dels jueus no pot faltar. Mengueu i jugueu. Perquè no comenceu vós, Pere?.

—No em faré pregar. Cavall de l'ala dreta a la tercera casella del centre. Cal ofegar de bon principi la resistència del peons.

—Jo moc línies. Primer peó de l'ala esquerra avança una posició.

LA VIOLENCIA I LA PAU

—Aquest tauler, amics, és imatge del món en què vivim. Quanta lluita! Quanta sang! Com a jueu que sóc i que mira la contesa de lluny, m'he preguntat on vol arribar la violència dels cavalls encaçant els peons, les collites cremades i les cases jaient per terra.

—Responeu vós, Omar. Els vostres almogàvers han estat els mestres de qui tots han après.

—És cert, Pere, que hem estat els millors coneixedors de l'art de la guerra a cavall, de les ràtzies, de les grans cavalcades. Els nostres avantpassats corregueren d'un salt tota l'Àfrica i es plantaren aquí. El gran al-Mansur i el seu fill al-Mussàfer crearen un model encara no superat. Pels nostres pecats, però, ara els almogàvers francs ens superen, si no en l'art, sí en l'empenta i el valor.

—No parlava, amics, de la guerra com una art, sino com a destrucció de la vida. No heu sentit contar la història del Vell de la Muntanya, personatge més ferotge que el llop i que el lleó, embriac de haxís, sanguinari i despiadat?

—Els meus avis, que van néixer a l'Egipte, em van parlar d'aquella bèstia esporugidora. Encara avui, per fer por als infants s'esmenta el Vell de la Muntanya. Per cert, us toca moure, Pere.

—Molt bé. El meu cavall esquerre avança tres caselles i es posa al límit de la taula. El que diu del Vell és veritat. També la mare m'en va parlar i em deia que déu no aprova la mort, que ell mateix va lluitar contra la mort i la va vèncer.

—En veritat ni el déu dels cristians ni el dels musulmans pot acceptar la crueltat i l'horror. I vós, Isac, què en diu? El vostre llibre és ple d'històries de morts perpetrades en nom del vostre déu.

—No puc negar, amics, que el llibre de l'Èxode o el dels Reis contenen imatges de mort, però heu de pensar que la violència va ser normal en tots els pobles d'aquells temps llunyans. No obstant això, no heu llegit també en el nostre llibre «de les espases en faran relles per l'arada, de les llances falcelles per a segar»?

—Quin dubte hi ha que podem parlar recolzant-nos en l'autoritat de les lletres? Les nostres són les religions del llibre. Vós, Pere, teniu els Evangelis, vós Isac la Torà i jo l'Alcorà. Però abans, feu-me aquest plaer: digueu-me el que significa la guerra per a cadascú de vosaltres.

—D'acord. Nogensmenys podria començar en Pere. En la guerra que patim, els jueus no hi tenim res a guanyar.

—Doncs jo sí, Isac. Per ser-vos ben franc, la guerra és per a mi un negoci, i força substanciós. En temps de pau les mercaderies i els diners es mouen lentament, com una brisa suau entre les frondes. El temps de guerra és com un oratge borrascós que fa bategar les branques dels arbres i trenca les teules. Tot trem i es remou. I el riu, com un cavall desbocat, s'enduu la terra de l'hort dels uns i la diposita al litoral dels altres.

—Ara que parlu de cavalls desbocats, haureu fet bon negoci amb els que heu venut a l'emir?

—I també amb els que tinc venuts al comte. Però us he de dir que no hi ha color: com posar en el mateix rang la tosquetat dels cavalls cerdans i la gràcia i lleugeresa de les eugues moresques? Si hi ha bellesa en la guerra, certament aquesta és patrimoni dels sarraïns.

—Encara que alguns no vulguin que sigui dit. Però obrim els ulls i veurem que només els nostres poetes han sabut can-

tar amb imatges escaients la bellesa de la guerra. Recordeu, Pere, aquells versos de Ben Said que diuen:

Els estendards com esparvers
volaven entorn dels enemics.
Les espases escrivien lletres
en la carn dels forts guerrers.
Les llances dibuixaven els punts,
la pols en secava la tinta,
la sang hi posava el perfum.

—Valoro la imatge ben trobada del camp de batalla com un escrit, però no puc comprendre, amics, que parlu de bellesa on jo solament hi veig tristor, fam i odi. Els jueus som la minoria i la guerra suposa sovint la mort de les minories. Quan dos de grans lluiten, un d'ells té molt a guanyar. Però el petit que, a desgrat d'ell, es troba enmig sempre en surt escalfat.

—En això us atorgo la raó, i la vostra història en dona fe. Heu estat un poble agafat enmig de la batalla que lliuraven egipcis i perses, grecs i romans. La conseqüència: un temple destruït i una nació dispersada.

—Dispersada sí, Omar, però no pas perperida. I és que, per sota de les cendres de la guerra hi viu encara una arrel, i l'arbre torna sempre a rebrotar. És aquesta l'única bellesa que puc reconèixer en la guerra. La vida sempre serà més forta que la mort, el bé més imaginatiu que el mal, l'amor més fecund que l'odi.

—Els nostres pensaments, Isac, no es troben tan allunyats com penseu. Per a mi la guerra és una crueltat pietosa. És impossible la vida sense la mort. I això ho podeu veure en què sovint quan l'infant neix, mor aquella que l'ha infantat.

—Serà perquè la llevadora o el cirurgià no han fet bé el seu treball. Jo sóc potacari i sovint m'assabento dels errors dels cirurgians.

—I no serà potser, mestre Isac, que els era arribada l'hora de la mort? Quan déu la decreta, qui s'hi pot oposar?

—Teniu raó. Però quan vós, Pere, vau emmalaltir de fluxió de pit bé vingüreu a mi per si us podia curar. No em vul-

gueu toldre el negoci, que pel que em sembla la casa de déu no és una cancelleria, ni els seus designis actuen com els decrets reials.

—No hi ha por que us tolguem el benefici, Isac. I menys si ens obsequieu amb aquesta coca dels jueus que no hi ha més que desitjar. Menjeu-ne, Pere, que l'ocasió ho mereix. I ara quina figura moureu?

—Segon peó de l'ala esquerra, preparant el pas dels elefants.

—I jo moc endavant l'elefant de la banda dreta. Tornant al tema que ens ocupa, potser l'exemple de l'infant no era el més adequat. Però mireu la natura. El peix es menja el tartany. La colobra es menja el peix. L'àliga caça la serp. El llop devora l'ovella. Tot l'univers apareix dominat per la llei de la vida i de la mort. Per tal que uns visquin els altres han de morir. I no em negareu que és bella la imatge dels cérvols mascles que lluiten sota l'esguard amatent de la femella.

—No voldreu, Omar, que la nostra comunitat es regeixi per les mateixes lleis que els animals?

—No exactament, Pere. I malgrat tot penso que ells són de vegades més fidels a les seves lleis que nosaltres a les nostres. Un animal mata per a menjar i, quan ho ha fet, s'ajeu a pair i no es cura de tornar a matar fins que torna a tenir fam.

—Si em permeteu d'intervenir, penso, senyors, que esteu discutint un fals argument. El que els animals es tenen entre ells no és una guerra. Els ossos no tenen guerra amb els isards, ni les àligues amb els conills. Com tampoc els humans tenim guerra amb els ossos o amb les ovelles, per bé que els matem i ens els mengem. Tot això forma part de la roda de la vida i tots girem amb ella com els estels giren entorn del món.

—Dieu bé, Isac. Els animals actuen per instint, per la llei que dintre seu hi ha posat la natura. Però no tenen llibertat. Ni tenen el mèrit del bé ni són culpables del mal. I digueu-me, Omar, quina llei interior podia moure el Vell de la Muntanya a matar despiadadament els qui eren els seus germans en la religió? És aquesta la crueltat pietosa de què parlàveu?

—Calmeu-vos, Pere. Beveu una mica d'aquesta llet d'ovella que ens obsequia mestre Isac. No és aquesta la pietat a la qual em referia.

—Aleshores expliqueu-vos una mica més, que jo us prometo d'estar atent. I, ja que hem aturat el fil de la conversa, mouré aquest alferes per defensar el meu peó.

—I jo serà forçós que mogui un cavall per defensar els meus. En parlar de crueltat pietosa em referia al comportament dels nostres pares en la guerra, pel que fa a la forma i pel que fa a la intenció.

—Comenceu per la forma, si voleu, però he de confessar que no entenc on voleu arribar.

—M'haureu de concedir que la nació àrab ha estat la més noble i honesta en l'exercici de la guerra. Els vàndals no tenien llei ni límit en la seva crueltat i tot l'Àndalus en va ser testimoni. I mireu els Homes del Nord : no tenien paraula ni vergonya, i la ciutat de Barcelona ho recorda bé. Ja coneixeu la història d'un dels seus cabdills, el ferotge Hasteinn, que arribat a les costes d'Itàlia, es veié amb poques forces per assetjar una ciutat. Va fingir la conversió al cristianisme i després la mort. Quan es celebraven solemnement els seus funerals dintre de l'església major, Hasteinn es va aixecar, es llençà sobre el bisbe i el va matar. Tot seguit els seus homes, que havien acompanyat el seguici fúnebre, saquejaren la ciutat.

—Nosaltres, Omar, que hem experimentat la generositat i la noblesa de l'islam, no us podem fer esmenes a aquestes afirmacions.

—Si no em negueu l'honor dels àrabs en l'exercici de les armes, tampoc em podreu negar que s'han comportat honorablement amb els vençuts. Aquí a l'Àndalus ningú va ser obligat a apostatar de la seva fe. Qui va voler unir-se a l'islam ho va fer voluntàriament. I pel que fa a les vídues de la guerra, cap d'elles va quedar sense marit. Els combatents àrabs es van repartir les dones dels guerrers cristians morts en les batalles. Cap d'elles va quedar sotmesa a la misèria i la mendicitat ni va córrer el perill de donar-se a la prostitució. En això van seguir els àrabs l'aleia que diu: «Lluiteu contra els qui us

ofenguin, però no us excediu. Déu no estima els qui s'excedeixen».

—Ara veig, Omar, que tenia raó mestre Isac quan deia que la lluita dels animals no és guerra. El que anomenem guerra és un activitat humana nascuda de la lliure voluntat dels éssers racionals i, com qualsevol altre comportament dels homes, ha de regir-se per principis i per lleis.

—El mal és, amic Pere, que quan l'home fa la guerra sense sotmetre's a les lleis de l'honor, aleshores cau fins a un nivell inferior al dels animals. La seva violència no té límit, mata compulsivament, i no s'atura davant el dolor d'infants, de dones ni de vells.

—I aquesta és la «crueltat impietosa» que tots rebutgem i que no té cap justificació.

—Voleu dir, Omar, que la «crueltat pietosa» sí en té de justificació? Ja us he dit que no puc comprendre ni la bellesa ni la justícia de la guerra. Però és una qüestió que no ve ara al cas. Ens esteu parlant de les lleis de la guerra i de les formes de conduir-la.

—I tinc més coses a dir. Però primer, Pere, feu-me l'honor de moure figura.

—Començaré a moure la reina, que us mata un peó.

—I el meu elefant passa per damunt d'un dels vostres. Estem en pau.

—Allò en què tots estarem d'acord és en el fet que la guerra, essent una activitat humana, dóna ocasió que es manifestin les més excelses virtuts: la generositat, la lleialtat, la misericòrdia, la valentia, l'abnegació, l'equanimitat.

—Podeu posar-nos algun exemple?

—De bon grat. Començaré per un cas que tots coneixeu. Quan, no gaire lluny d'aquí el Cid Rodric de Vivar va fer presoner el comte de Barcelona, com el va tractar? Ni el va humiliar ni en va demanar rescat. S'en va compadir, li va donar menjar i un cavall i el va deixar anar.

—Era un home de gran cor, el castellà. Encara avui s'en meravella el casal de Barcelona.

—L'abnegació és una altra de les virtuts més estimades

en la guerra. Penseu que és poc el valor que es necessita per mantenir-se dalt d'una torre, en el lloc on l'enemic centra el seu atac, amb la certesa de morir?

—Molt bé, Omar. Vós parleu de lleialtat, d'abnegació, de valentia. Però no heu estat aquests dies dalt dels murs de la ciutat fent palès tot això que prediqueu.

—Sense l'amistat que ens uneix, noble Isac, pensaria que les vostres paraules no eren ben intencionades. Però prou conec que la ironia és connatural als de la vostra estirp. I us perdono. Heu de saber que hi ha peons de primera fila i d'altres que han de romandre al costat del seu rei. Jo sóc d'aquests últims.

—Amics, vull moure ara l'elefant i deixaré un peó al costat del meu rei, per fer vertader el que ens acaba de dir l'Omar.

—Gràcies, Pere. I jo deixaré que la meva reina comenci a moure's lliurement endavant. Sapigueu, Isac, que el meu treball és tan dur i sacrificat com el del guerrer que es troba en primera línia de batalla. Jo aconsello el meu senyor. Del meu consell depenen moltes vides i moltes morts. El pes que sento sobre el meu esperit és tan gran que passo les nits sense dormir. El sentinella que vigila els murs, acabada la seva tanda, pot dormir. Obeeix i descansa. I, arribat el moment, pot morir i estalviar-se de veure la destrucció i el dolor. Però jo no puc dormir, reposant en l'obediència, ni puc morir, perquè he d'estar viu per negociar la pau.

—Vulgueu creure, Omar, en els meus millors sentiments. Però per les vostres paraules, més us veig com un home de pau que com un home de guerra.

—En la pau he hagut de preparar la guerra i ara, en la guerra, estic ja tenint cura de la pau.

—I com ho feu per preparar la guerra?

—Ja sabeu que una de les armes de la pau és la dissuasió. He estat el menescal del meu senyor. He comprat per a ell els millors cavalls, els he ensinistrats i he educat en les arts de la guerra els millors cavallers.

—I jo, Omar us he d'agrair que m'hagueu ensenyat l'art de conèixer i de curar els cavalls. En això mon pare el barce-

Ioní no va poder ajudar-me. Guardo un gran record dels viatges que vaig fer amb vós, quan triàveu els cavalls de l'emir, a Calataiub, a Albarrassí, a Guadalajara.

—En els pel·ls i senyals es coneix el tarannà de l'animal, com l'home demostra per fora els sentiments del seu interior.

—Recordau, Omar, quan recitàvem aquells versos del diví Ben Jafatja?:

Cavall alatzà que encens
una espurna de coratge en la batalla.
L'estel del teu front és un pètal d'ametlla
enmig d'una flor de mangrana,
com una bombolla de neu
que riu en el vi roig del meu vas.

—Com no ho he de recordar, Pere? L'amistat que ens uneix es va forjar en aquells dies.

—Arribàvem a una fira i d'un cop d'ull vós sabíeu el que volíeu comprar. Em dèieu: «Aquell castany escur, bausà dels peus de darrere i estrelat al front serà malastruc, no el compris. Aquell alatzà amb una lluna a l'anca es guita, no el vulguis. El saví rodat amb la clina blanca el vull per a la casa del meu senyor. Aquest tordill amb les canyes negres i cabeça de moro no et defallirà».

—Són records dolços per la meua ànima, tan trista en aquest moment. No he estat pròpiament un militar, però he lluitat per la pau. Els nostres almogàvers han fet sovint incursions mirant de netejar una frontera que haguéssim desitjat llunyana. Però el seu esforç ha estat endebades i avui tenim la frontera sota els nostres propis murs.

La serventa del potacari, Fàtima, s'apropa i ofereix al seu amo de portar alguna fruita.

—Molt bé Fàtima, així tindrem ocasió de fer una pausa en la nostra conversa. I com que cadascú ha donat la seva opinió, en què penseu que podríem estar d'acord?

—Jo diria, amics, que la guerra no és un fet natural i solament existeix per la lliure voluntat dels humans.

—Nogensmenys, sense arribar a ser un fet inevitable, ha estat una activitat molt freqüent en la història de les nacions.

—El que no podem negar és que a uns els porta profit i riquesa i a d'altres pobresa i desolació.

—I tampoc podem negar que la guerra és dolor i crueltat.

—Tanmateix m'haureu de concedir que aquesta crueltat pot tenir dues cares: una sense cor, llei ni vergonya, que podríem anomenar aberració. L'altra és crueltat humana i pietosa, sotmesa a les lleis de l'honor i de la noblesa.

—I jo, Omar, si hagués d'elegir dintre del mal, em quedaria amb aquest últim, que suposa deixar la disbauxa i pujar un esgraó envers un món de raó i d'enteniment. Aquí ve ja Fàtima amb la fruita.

—D'on traieu, Isac, peres tan formoses en aquest temps?

—Són darocanes. Les vaig portar abans que comencés el setge.

—I com feu per conservar-les tant de temps?

—Vós, Pere, sempre atent al negoci. No us preocupeu, Fàtima us ho explicarà.

—És ben senzill. Quan són del meu hort, escullo les més formoses que trobo a l'arbre. Procuro tallar-les amb el pessó ben llarg i tot seguit deixo caure sobre la punta del pessó una gota de lacre com el que vós feu servir per segellar els vostres documents. Després lligo al pessó un fil de lli ben fort. Tallo un pedaç de llinçol blanc i el mullo amb aigua de cera i lleixiu. Quan el pedaç és sec, en faig un cucurull i pel foradet dels caps hi passo el fil, de manera que la fruita queda dintre com el batall d'una campana. Tapo el foradet amb cera verda i tanco la boca del cucurull per a que no hi entri l'aire. Penjo les peres d'un marçavi a les bigues del celler i, quan l'hivern arriba, les trobo com el dia que les vaig penjar.

—Amb el conte de les peres us heu oblidat de la nostra partida.

—Molt bé, Omar. Avanço el segon elefant.

—I jo us mato el cavall amb la meua reina.

—Amb els escacs i amb la fruita m'heu deixat penjat també el tema de la nostra conversa. I valguem déu que no he de consentir que quedin els dubtes en l'aire. Vós, Omar, heu dit que la guerra pot ser pietosa no solament per la forma, sinó també per la intenció. Com s'entén això?

—És senzill, Isac. Avui la major part del món és fidel a l'islam. Com hagués estat possible això sense la guerra, que amb l'ordre, la justícia i el saber, va difondre ensems el coneixement d'aquell que és poderós, misericordiós i bo? D'un mal petit, i conduït segons la raó, n'ha vingut per sempre un gran bé per a tots.

—I no penseu que el mateix bé que vós trobeu en l'islam el pot veure mestre Pere en el Crist i jo en el déu d'Abraham, de Moisès i de Jacob?

—Tots els que heu nombrat jo els reverencio com a profetes de l'islam que són. Però cadascú en el seu temps i en el seu lloc. Moisès va ser un gran profeta i la seva arma va ser la màgia, per a lloança del déu únic i totpoderós. Vingué després el Crist, concebut sense participació d'home, com ens revel·la el Llibre, profeta dotat del do meravellós de la medicina. I per fi, com a culminació de tot, déu es va manifestar en Mahoma, que es va servir de l'arma sublim de la paraula.

—Si reconeixeu a Moisès i al Crist, no veig aleshores perquè ens heu de portar amb la guerra una nova fe.

—La fe dels jueus i la dels cristians representa esgraons en la recerca de la veritat. Però hi ha un esgraó superior, i aquest és el que ens aporta la fe de Mahoma.

—Tot i amb això, no m'acaba de convèncer el recurs a la violència com una eina per a obtenir la fi del mal. La febre no es cura amb calor. Ni posaríem remei al fred d'aquest palau si hi portéssim neu dels pous del gel. Li cal a la febre frescor i al fred la calor de la llar. A la violència cal oposar-hi la paciència, a la ignorància la saviesa.

—Reconec la subtilesa de les vostres imatges, Isac, però guardeu la ciència mèdica per quan sigui menester. Heu oblidat quantes guerres i morts va costar als vostres pares la terra

que tenien promesa? Era justificada aquella guerra? I heu oblidat el que va fer Du Nuwas quan va cremar els cristians a l'església de Nachran?

—Tinc la impressió, amics Isac i Omar, que ens estem esllisant fora del nostre tema, que era el de les nostres opinions sobre la guerra. Sense adonar-nos, hem entrat ja en un altre terreny: l'ús que de la guerra n'hagin fet les nostres respectives comunitats. I està molt clar, Omar, que mestre Isac no té per què sentir-se proper del cruel Du Nuwas, de qui el separen cinc-cents anys. Jo mateix, que sóc cristià, no sento entusiasme per la creuada, malgrat que aquesta tingui la pietosa intenció de reobrir el camí de la pelegrinació a Jerusalem. Però us he de confessar que, com a bon mercader, sento enveja dels genovesos, dels venecians i dels pisans, que s'hi estan fent l'arròs.

—Deixem, si us sembla bé, la immediatesa del temps actual. Hem dit fa una estona que podríem llegir els llibres sagrats per mirar què s'hi diu de la violència i de la guerra. I doncs, podríeu començar vós, mestre Isac.

—Us agraeixo, Omar, que m'inviteu a expressar el que sent el meu cor. Us he de confessar que moltes vegades m'he horroritzat llegint la història dels meus avis. Quanta sang regalima! Quanta guerra! Quanta crueltat! I no solament hi ha guerres com les d'ara. Lluita el pare contra el fill, el germà contra el germà. Absalom contra David, Esaú contra Jacob.

—Cert. Com si el destí fatal dels homes fos lluitar i lluitar. No us sembla Isac que els llibres avalen la idea que l'home sigui un animal essencialment bel·licós per naturalesa?

—He de reconèixer que durant un temps així ho vaig témer. I aquest temor em va portar una angoixa gran. Però no tornem enrere en el nostre raonament, que ja fa estona hem dit que la guerra no és un fet natural ni té res a veure amb la lluita que estableixen naturalment tots els animals.

—De vegades, amics, he pensat que no hi ha res a fer: a un temps de prosperitat i pau segueix un altre de fam i destrucció, i després altra vegada la pau, com una roda que gira sobre si mateixa repetint sempre el mateix moviment.

—No és aquesta, Pere, la visió que traspua la Torà. Vós heu imaginat el torn del terrissaire, una roda enlairada sobre un eix, que gira fora de l'espai i del temps. Però poseu la vostra roda sobre el terra i us durà a un lloc distint d'aquell on éreu fa un moment. La història té un sentit, camina en una direcció. Per això els llibres mostren un poble d'Israel que viu sempre en tensió, com la fletxa posada a l'arc i mirant ja al seu destí.

—I l'arquer és déu, no és així?

—Heu encertat el blanc, Pere. Penseu que el poble jueu apareix en tensió cap a la terra promesa i després en tensió cap a una altra promesa: l'arribada del mesies. De fet, darrera d'aquestes imatges s'hi pot veure el viatge de l'home a la recerca de déu.

—De qui ha sortit. O sigui que la fletxa parteix de l'arc de déu i torna cap a ell.

—Ni més ni menys, Omar. Veig que els nostres pensaments s'agermanen amb facilitat.

—Sí. Però què té que veure això amb el problema de la violència?

—Molt, Pere. Els llibres del jueus presenten un poble que surt d'un món on hi ha violència, cobdícia, injustícia i mort. I poc a poc va desempallegant-se d'aquest ambient del qual procedeix per caminar en la llibertat i en la pau. La violència és una relíquia d'aquest període de foscó.

—I en quina època de la història dels jueus creieu que es situa el trencament amb l'antic món?

—En un punt molt precís: en aquell mateix moment en què el pare Abraham, inspirat per déu, renuncia al sacrifici del seu fill Isac. Amb aquest gest la humanitat renuncia a la violència i a la mort.

—Tot això és molt bonic, Isac. Però la terra promesa no es va aconseguir sense soroll. Només cal imaginar el terratrèmol que suposa la caiguda de Jericó.

—Així és, però tingueu en compte que ja en aquest punt la història ha avançat molt: Els jueus no lluiten empesos per una compulsió cega, per una violència sense xo ni arri. Ho fan guiats per déu, que és qui lluita per ells.

—Veniu ara al meu terreny, el de la guerra com a crueltat pietosa?

—Això pla, Omar! És molt altra la meua intenció. Cal mirar aquestes velles històries en el sentit al·legòric. Els israelites van haver de passar quaranta anys vagant pel desert, perquè no estaven preparats encara per comprendre la nova revelació. En el seu viatge donen un pas enrera i dos endavant. I pel que fa a la violència i la guerra, encara avui no hem abandonat completament l'antic món del qual van fugir Abraham i Isac.

—Sigui com vulgueu. La pregunta clau és si en la vostra Torà hi ha afirmacions que justifiquin d'alguna manera la violència i la guerra.

—Si hi són, Pere, no ho sé. Però jo no les he sabudes trobar. Potser que pregunteu els rabins, que en saben més que jo.

—Mai tant, Isac, que un home llegit i sabut com vós no ens pugui treure de dubtes.

—Si busqueu certes, Omar, d'una cosa estic segur: el déu dels jueus és un déu de misericòrdia i de pau. Els mals i les desgràcies arriben als israelites quan tornen als vells intints tribals, cauen en la idolatria, es creuen forts i guerregen oblidats del seu déu. Aleshores fracassen estrepitosament, són dispersats i deportats. I l'alliberament arriba, no per la força de les armes, sino per la inefable misericòrdia de déu.

—Doncs jo he de reconèixer, Isac, que estic una mica decebut per les vostres paraules. M'agraden les històries d'herois i de llibertadors, siguin cristians, jueus o musulmans.

—Teniu, Pere, un esperit aventurer i cavalleresc, però us manca el sentit realista de la vida. Els jueus estem cansats de falsos mesies, imbuïts de sentimentalisme i d'ambicions. No sabeu la història de Bar Kosiba, que es cregué un mesies alliberador? Fins i tot el famós rabí Akiva li va donar suport i li va canviar el nom pel de Fill de l'Estel. Aquell Bar Kosiba es va comportar cruelment, i no sol amb els romans, sino amb tots aquells jueus que no el volgueren seguir. A la fi, les legions romanes el van derrotar i el seu somni es va esvaïr com la boira quan bufa el vent.

—Ens podríeu, Isac, mostrar algun passatge dels vostres llibres on es demostrï especialment el que diu?

—Que el nostre déu és un déu de pau i de serenor ho veig molt clar en un passatge del llibre dels reis referit al profeta Elies. El tinc traduït a l'àrab, Omar, i l'he escrit en un paper que us puc ensenyar.

—Em faríeu molt feliç si me'l llegíssiu.

—Vós mateix el podeu llegir, Omar.

Mestre Isac s'aixeca, obre l'armari raconer i extreu un full rígid i brillant escrit amb caràcters aràbics. El dóna a l'alfaquí i aquest llegeix.

—Trobant-se Elies en el mont anomenat Horeb, dintre de la balma que s'obre en un dels seus costats, va oir una veu que li deia: «ix i posa't en presència de qui és excels, que passarà davant teu». I passà primer un vent impetuós, violent, que arrencava les mates de soca-rel i feia trontollar les pedres. Però en el vent no hi era el senyor. Al vent va seguir un terratrèmol que feia cruixir les muntanyes i les sorollava com qui sorolla un arbre. Tampoc allà estava el senyor. Després va passar una onada de foc que ho abrandà tot. Però en el foc no hi era déu. A aquests senyals hi va seguir una aura dolça, com un ventijol de marinada que acaronava tendrament, un murmurí xiuxiuejant com el sospir dels boscos. Allà es trobava el senyor!

—Certament, Isac, queda palès que la violència i la crueltat no es troben en el déu dels jueus. Per cert, fa molt que escriuiu sobre paper?

—Ja fa més de cent anys que el xatí Bin Masaifa va muntar el seu obrador. Els cristians seguiu encara fidels als vells pergamins, però el paper és menys costós. Els meus avis en portaven de retorn de les terres de llevant.

—Em sorprèn la lluentor i la rigidesa d'aquest material.

—Que aquest full sigui així d'enravenat no és degut a la natura del paper. Quan ja és escrit, jo el mullo amb vernís per a que se torni més ert.

—És secret de potacari?

—No, a fe. I us en puc donar la recepta: cent vint parts de sandàraca, cent vint de trementina, cent vint de màstic,

trenta de succí fos i cinc-cents d'oli de trementina. Es dissol tot amb calor al bany d'arena i ho guardeu en ampolles de vidre. El podeu passar també sobre els pergamins.

—Amb els vostres invents us heu oblidat que estem jugant una partida de taules. I sou vós, Pere, qui heu de jugar.

—D'acord, i el meu rei surt de casa per avançar cap al vostre camp. Jo moc en el joc. En la conversa us prego que mogueu vós.

—Retiro respectuosament la meua reina lluny del vostre rei. I accepto de continuar la nostra conversació. Com sabeu tampoc el déu dels musulmans és un déu bel·licós. I el nostre tarannà és pacífic, com correspon a gent que viu dels fruits de la terra. Qui, com un ocell rapinyaire, viu del treball dels altres, pot tenir un déu rancuniós. No així nosaltres.

—Malgrat tot, Omar, jo he llegit en el vostre llibre paraules tan dures com les següents: Creients, què us passa? Per què quan se us diu «Aneu a la guerra per la causa de déu» us quedeu com clavats a terra? Preferiu la vida d'aquí a la del més enllà?

—Bon Isac, ja sabeu que el text sagrat no es troba totalment desvinculat del moment històric en el qual fou revelat. La gent que vivia en la idolatria va voler ofegar la nova veritat, que era encara una planteta tendra. I Mahoma va haver de lluitar per tal de sobreviure i salvaguardar la nova religió.

—Acceptem, Omar, que Mahoma s'hagués vist obligat a usar la violència per defensar-se dels seus perseguidors i per tornar a la Meca. Això explicaria uns inicis realment tormentosos: la batalla de Badr, la d'Uhud, la de Hunayn... Però passats aquests primers moments, no hauria hagut de renunciar a la violència?

—Qui de nosaltres, Pere, serà tan agosarat de dir el que li hagués calgut fer al profeta? No ho seré jo, certament. Però recordeu que va morir quan feia poc més de dos anys que havia conquerit la Meca. Ni tan sols tingué temps de deixar escrita la revelació.

—I tampoc pogué aclarir-nos quina era la correcta interpretació de cada passatge del llibre revelat. Aleshores em pre-

gunto, Omar, si la justificació de la guerra que prediquen avui molts musulmans respon al pensament de déu o simplement és fruit d'una interpretació personal.

—Personal de qui, Isac?

—No ho sé. Potser d'aquests musulmans d'avui o potser d'aquells dels primers temps que, mort el profeta, assumiren la missió de difondre la seva religió.

—Seria aquest un punt, Isac, en el qual hi hauria molt a parlar. Però en una cosa estem d'acord tots els alfaquís: la guerra que tot creient ha de lliurar és la que té amb si mateix, contra la concupiscència, la malícia, l'enveja, la impietat, que volen fer niu dintre d'ell. Si lluita contra tots aquests mals i els venç, es converteix en un home just, generós, lleial, valent, equitatiu, piadós.

—Si fos així, Omar, tots els reis voldrien que els seus súbdits fossin musulmans, perquè el tipus que acabeu de presentar és el del perfecte servidor.

—Servidor de déu, Pere. Tots som servidors d'aquell que és el compassiu, el misericordiós.

—I si continuéssiu la vostra partida, amics? Si anem a aquest pas ens trobarà l'alba a mig joc.

—Ara és el moment, Omar, de matar-vos un peó.

—I també de que la meua reina n'arrambli amb un dels vostres. I em sembla que el torn de la paraula sol us resta agafar-lo vós.

—L'Evangeli, amics meus, ens mostra els primers passos d'una religió que neix sota el signe de la violència, però no la que exerceixen els seus fundadors, sino la que ells sofreixen. Jesús sofreix la tortura i és crucificat. D'aquí neix el costum de la pregrinació a Jerusalem, on ell va morir. Jaume mor violentament a Jerusalem per causa de la seva fe, i les seves despulles són portades a terres gallegues. I tots hem vist els pelegrins que amb tants sacrificis passen per aquestes terres nostres per visitar la tomba de l'apòstol. Esteve morí apedregat mentre Pau sostenia els mantells dels qui l'apedregaven. Pere i Pau moriren a Roma, perseguits pels romans. I seguiren després nombroses persecucions.

—I no hi ha cap episodi de defensa contra els agressors?

—L'únic que recordo és un en el qual Pere treu l'espasa quan els jueus volen empresonar el seu mestre. Però immediatament Jesús li ordena tornar l'espasa a la beina. I si llegiu els textos que narren les vides dels deixebles de Jesús, veureu que es defensen, però no amb llances i fletxes, sino amb les armes de la paraula, el dret i l'oració.

—Ben segur que és així, segons diu d'ells la sura cinquanta-set: «Vaig posar en el cor dels qui el seguiren mansuetud, misericòrdia i monacat».

—Ja està bé que musulmans i cristians convingueu en aquestes coses. Però digueu-me: hi ha passatges en què s'expressi explícitament el rebuig a la violència?

—Certament. I els seus mots són ja l'extrem oposat al tribalisme bel·licós. No hi ha dubte pel que fa a l'esperit dels mots del text: «Heu escoltat: estimaràs l'amic i odiaràs el teu enemic. Però jo us dic: feu bé als que us odien i us fan mal».

—Això és molt fort i contrari a la raó natural.

—Totalment d'acord, però ens agradi o no és això el que diu. I en el sermó que constitueix com el seu testament espiritual Jesús ho confirma amb un elogi molt clar: «benaurats els pacífics, perquè ells posseiran la terra».

—És una paradoxa increïble! Són els guerrers, els violents, els qui conquereixen i posseeixen la terra!

—El cristianisme, Isac, és una paradoxa tot ell. Vós, amb imatges molt plàstiques heu dit que l'home viu en tensió cap a déu, que el viatge del poble d'Israel és la metàfora de l'home a la recerca de déu. Ara jo us dic: el caminar de Jesús narrat per l'Evangeli és la metàfora de déu a la recerca de l'home. Déu està també en tensió cap a l'home.

—Pel que veig, amics, el cristianisme seria el judaisme girat del revés, com qui es treu un guant.

—Crec, Omar, que ni mestre Isac ni jo podem ratificar totalment aquesta afirmació. És cert que entre tots dos hi ha com una relació de complementarietat. I Jesús diu explícitament que no ve a abolir la llei, sinó a completar-la.

—Tanmateix, hem discutit força estona. Què us sembla-

ria si cridés la Fàtima, que ens portés aquells pastissos d'ametlla i aquelles albergínies confitades que sap preparar?

—Sempre m'he meravellat, mestre Isac, de la vostra hospitalitat. La vetllada és plaentera i, sense estar d'acord en tot, ens agrada conversar.

—Gràcies, Omar. Avui especialment tenia en el cor una pregunta que em cremava. Si els nostres deus no són bel·licosos, perquè els qui diem creure en ells ens entestem en guerrear?

—I heu trobat una resposta, Isac?

—Encara no, Pere. Però almenys he pogut alliberar el pit d'aquest pes que m'ofegava.

—És veritat. Els jueus han perseguit els cristians. I només cal pensar en Du-Nuwas, que abans hem mencionat.

—I els musulmans han perseguit els jueus. El que va passar a Qurayza, després de la batalla del fossat no ho podem oblidar.

—I els cristians han lluitat contra els musulmans. En dona testimoni la creuada duta a terme fa pocs anys. Però aquí ve ja Fàtima. Després podem reprendre el nostre debat.

Entra Fàtima, espavila la llàntia i s'adreça humilment al seu amo:

—Mestre Isac, vos sabeu que us he servit sempre lleialment. Vaig alletar el vostre fill quan la vostra muller no podia fer-ho. Vaig després perdre el meu en la guerra i ara el vostre va rondant sobre els murs d'aquesta ciutat amb perill de morir. He escoltat el que dèieu suara i també jo m'he preguntat perquè els homes es maten. Més encara, perquè es maten de vegades escudats darrera el nom d'un déu.

—Vós, Fàtima, sou musulmana, oi?

—No, mestre Omar. Malgrat el meu nom he viscut en cristiandat. La mare era cristiana, el pare musulmà. Ja sé que el llibres no aconsellen matrimonis disparions, però l'amor va més enllà de les lletres. Déu sap el que hi ha en el cor.

—Us he estorbat Fàtima el que volíeu dir. Si us plau, continueu.

—Amb tot el respecte que us tinc, us vull preguntar: acceptaria algú de vosaltres tres que el seu déu no fos el déu vertader i bo?

—Suposo, Fàtima, que cap dels tres acceptaria això.

—Aleshores, he de suposar que hi ha tres déus?

—De cap manera. N'hi ha un de sol. I així ho declaren els jueus.

—I també els musulmans quan accepten el primer dels cinc pilars: solament hi ha un déu i Mahoma el seu profeta.

—I els cristians solament accepten un únic déu.

—Si solament hi ha un déu i ningú de vosaltres ha de renunciar al qui ell adora, és forçós de concloure que el déu de l'un és exactament el mateix que el dels altres dos.

—El raonament sembla capciós, però l'heu conduït bé i l'acceptem.

—Aleshores, si tots adoreu el mateix i únic déu, com podeu lluitar entre vosaltres, amb la qual cosa ofeneu a qui és senyor de tots tres?

—Certament. Si lluitéssim en nom d'aquest déu, la nostra actitud no seria lògica. Més aviat diria, Fàtima, que les nostres guerres neguen el nom d'aquest déu. No ho creieu així, Pere?

—En el cristianisme, estimat Isac, es parla sovint de déu no com un senyor, sino com un pare. I no heu vist com es tracten sovint els germans? Caïn mata Abel. Esaú persegueix Jacob. Els fills de Jacob venen com esclau el seu germà Josep.

—No us tolero, senyors, que oblideu la segona part. Sóc dona i defensaré els fills fins a la mort. Mireu i veieu, Pere, com tracta Josep els seus germans: els acull, els perdona, plora d'emoció, els salva i els omple de riqueses.

—Queda patent, Fàtima, que teniu entranyes de mare. Us prego que perdoneu la meua lleugeresa.

—Mestre Isac, déu és testimoni que he estimat tant el fill de llet, que era jueu, com el fill de la carn, que era cristià.

—Les paraules d'aquesta dona són més tallants que una espasa. Penso, amics, que necessitaríem imitar Josep: oblidar greuges d'altre temps, arribar a una nova germanada.

—Voleu dir, Omar, que hauríem de renunciar a les nostres tradicions per acceptar noves formes de viure i de comportar-nos?

—O voldríeu potser que tots ens féssim musulmans?

—No hi ha por d'això, Pere. L'aleia dos-cents cinquanta-sis de la sura segona resa així: «En religió no hi ha lloc per a la coacció». I els musulmans andalusís, des dels primers dies de l'emigració hem tingut això molt clar.

—Aleshores, com s'entén anar cap a una nova germandat?

—És una nova mentalitat, basada en el respecte. Escolteu aquesta història. Un home tenia tres fills i un dia, quan ja eren grans, va triar el ramat i va encomanar una part a cadascú. Els va enviar per separat a tres valls diferents que s'obrien al peu d'una mateixa muntanya. Quan van tornar els va dir: conteu-me, com era aquella regió? L'un deia: hi ha una font d'aigua fresquíssima que és un delit de beure'n. L'altre deia: no és veritat, però hi davalla un rierol que amb la seva cantarella invita al somni i al repòs. El tercer els replicava: ni font ni rierol, però aquella bassa en el fons de la qual brolla l'aigua clara és una benedicció pels homes i pels ramats. I així van estar discutint i en molt poques coses es podien acordar. Així és déu: un de sol com la muntanya. Però té moltes cares i cada poble el veu des de la vall on li ha pertocat de viure. Deixem que cadascú l'adori segons li ha estat donat.

—Amics, torneu ja de la vostra muntanya i de les vostres fonts, que heu d'estar cansats. Tasteu aquests postres d'ametlla i penseu de reposar.

—Ens saben tan bons com les vostres paraules, Fàtima. Ens n'heu de donar la recepta.

—Molt bé, Pere. Sou tan gormand com quan éreu un nen. Heu de moldre, en un morter de marbre ben net, quatre unces d'ametlles dolces. Quan les hagueu convertides en pasta, barregeu-hi clares d'ou fresques, i després desfeu-ho tot en mig quartí de llet. Ho poseu al foc en un cassolí regirant contínuament fins que es cualli. Per acabar, ho refredeu i en feu formes.

—Amb el vostre amor a les receptes, Pere, esteu oblidant la nostra partida.

—Res hi fa, Omar. Teniu. El meu cavall entra fins el vostre reial i posa en perill la vostra guàrdia.

—Ho tenia previst. Un simple peó que hi tinc guardat us farà tocar el dos.

—Amics, va bé que us aneu engrescant amb els escacs, però no oblideu el joc de la nostra conversa. Fins aquí hem conclòs que podem renunciar a la violència i que, sense deixar les nostres creences, podem avançar junts persuadits que estem servint un mateix senyor.

—El resum és bo. Però deixeu-me tirar endavant. Si haguéssim d'anar cap a una nova societat o germandat, quin es creieu que serien les columnes de l'enteniment dels pobles?

—Jo diria, Omar, que és la ciència, la saviesa i les arts que en deriven. En això els jueus hem procurat aprendre de tots els pobles enmig dels quals hem viscut, des d'orient fins allà on es posa el sol. Tot ben pesat i mesurat, la nostra diàspora arreu del món ha resultat ser per a nosaltres una benedicció. Gràcies a ella hem pogut aprendre la medicina dels perses, dels grecs, dels egipcis i dels romans. I amb la nostra ciència hem guarit fins i tot aquells que ens havien perseguit i dispersat. La ciència ens ha permès de cercar el benestar per a nosaltres i per aquells que ens van deportar. I així podem dir que també del mal s'en pot extraure un gran bé.

—No negaré el que dieu, Isac, però l'arrelament de la meua visió en el cristianisme i en la cultura dels romans em permeten pensar que hi ha una columna encara més fonamental: la llei, la justícia i el dret.

—Accepto les dues columnes, Isac i Pere. I n'afegiré una altra: l'amor a la bellesa, la poesia i la paraula. L'ésser humà no és solament natura, ni la societat és solament llei. Hi ha un esperit que mou les persones i les comunitats. Aquest esperit s'educa amb la paraula. I ara, com que vós, Isac, heu proposat la primera columna, podríeu començar exposant la vostra idea.

EL SABER

—Em demaneu, amics, que us parli de la ciència i de les arts. Amb gust i plaer ho faré, perquè tota la meua vida i els meus afanys s'han dirigit a escrutar els secrets de les arts. I així, us parlaré de la natura dels estels i de les pedres. Després de la natura de les plantes. També de la natura dels animals. I per fi de la natura dels homes. A cada camp li correspon una ciència. Als qui treballen aquest camps els anomenem respectivament astròlegs, potacaris, menescals i metges.

—M'han dit, mestre Isac, que disposeu d'un aparell que us permet tenir una representació del cel en qualsevol moment de la nit, un giny que imita el moviment de la cúpula del cel, l'ascens i el descens dels estels en el seu camí cercant l'alba.

—Us han dit bé. I en aquesta nit, si és clara, podem eixir al terrat i us en mostraré el funcionament. L'anomenen astrolabi i me l'ha construït un savi cordovès.

El potacari jueu s'aixeca de la taula, es dirigeix a un extrem de la sala i descorre una cortina que amaga el que sembla un disc de metall penjat a la paret amb una cadena que té a l'extrem una anella. El despenja i invita els dos homes a apropar-se al foc de terra per a observar-lo a la llum.

—Veni i mireu. Aquest és el meu astrolabi. Està fet de bronç, però en l'aliatge hi entra també una mica d'or. Observeu que hi ha dos cercles, que representen la volta celeste i la terrestre. I una esfera pot rodar dintre de l'altra, aturant-se en les distintes regions del firmament.

—I podeu calcular els cicles de les cares de la Lluna i els temps d'aparició dels estels?

—Tot això i moltes més coses. Però l'astrolabi és tan sols un instrument. No s'acaba aquí la ciència dels judicis dels estels. L'astrologia explica també els signes dels cels, la natura dels planetes, la determinació de l'astre guaiador en el coneixement del que ha estat i del que ha de ser.

—I podríeu saber també en quin temps s'han de fer les sèmbras i les collites?

—Vós, Pere, sou home pràctic i mireu en tot el profit que hi podeu obtenir. És clar que l'astrologia serveix també per això. Però em sembla que malgrat les vostres lletres desconeixeu coses que saben de cor els pagesos de l'horta.

—Potser sí que no està tot en saber escriure contractes i testaments.

—Teniu-ho per segur. Sabeu vós amb quina Lluna es planten les cols d'hivern? I sabeu si es tallen amb la minva o amb la plena els vímetes per fer cistells? I si heu de posar bigues noves a la vostra teulada, sabeu a quina hora i en quin temps heu de tallar els oms?

—Com ho he de saber si mai ningú m'ho ha ensenyat?

—Tampoc m'ho heu vós demanat. Però en això podeu veure que potser no sou més sabut que d'altres. Cadascú és llest en allò en què ha estat ensenyat. I si el que volíeu esbrinar és si la ciència dels astres tenia poca o molta utilitat, ja ho esteu veient. El coneixement de la natura de les coses afavoreix que els pobres i els rics tinguin millors collites. Assegurar el menjar és el primer objectiu de tots els pobles.

—Solament per assegurar el menjar serveix l'astrologia?

—Què dur de cap que sou! Els savis de Babilònia, els d'Egipte, els de Grècia...tots contribuïren fa cents i cents d'anys al coneixement dels astres. Creieu que aquesta ciència s'as-

soleix en uns pocs dies? I avui són els àrabs els qui han recollit tota aquesta saviesa.

—És ben cert el que dieu. I, si em permeteu intervenir, Isac i Pere, penso que ja seria molt i molt bo que la vostra ciència aconseguís que no faltés el menjar a cada casa. Però abans heu dit que ens podíeu parlar dels signes i de la natura dels planetes.

—Sí Omar, i si voleu us els sabré dir també en la llengua dels cristians. Els signes són ajuntaments d'estels i n'hi ha sis de septentrionals: Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo i Virgo. Els meridionals són altres sis: Libra, Scorpio, Sagitarius, Capricornius, Aquarius, Piscis. Us diré també que cada signe té tres cares, segons el planeta que s'hi posa dintre. La primera cara de Virgo és del Sol i és temps de llaurar, de sembrar, de plantar arbres, de bons peixents. La segona fase de Virgo la domina Venus i és temps de guanys i de negocis. La tercera fase de Virgo és de Mercuri i és fase malastruga, de flaquesa, d'arrencar arbres i ermar els poblats. I així us podria parlar de tots els altres signes.

—Ens podríeu parlar també de la natura dels planetes?

—Prou ho podria fer. Però és tant el que caldria dir que prefereixo que em pregunteu vosaltres pel planeta que desitgeu.

—Jo us pregaria que tractéssiu de la Lluna.

—És de fet una lluminària menor i és senyora de l'ascendent del món. És l'astre que més s'assembla al ser humà. Com ell, comença petit, va rebent la llum del major llumener i es va fent gran, fins que s'atura al lloc oposat del sol. La natura de la Lluna és freda i humida i quan és plena i pletòrica de llum fa fugir Mart. I quan és minvada fa fugir Saturn. És governadora de la mar i per ella s'obre tot fruit que pugui donar l'aigua. I amb el seu creixent i la seva minva reïxen o es malmeten els ous dels animals. És un dels tres planetes que fan la pluja i que governen l'engendrament de les criatures.

—Si pels astres podeu treure l'entrellat de les coses i preveure el futur, podríeu també saber la sort de les batalles i les guerres?

—Sense cap dubte, Omar. Però, per què ho pregunteu?

—Perquè tinc el neguit de saber com quedarà aquesta batalla que lliurem amb el comte Ramon Berenguer. Fins quan

aquesta agonia? Què passarà amb tots nosaltres, les nostres dones i els nostres fills?

—No voldria pas mirar-ho. Els presagis són sinistres. Però, ja que m'ho demaneu, no tinc més remei que accedir. Si us sembla, podem sortir al terrat i us ensenyaré com funciona l'astrolabi.

—Quins senyals podem mirar per saber si serà presa la ciutat o si es salvarà?

—Si la Lluna es troba sota els raigs del Sol quan arriba a Venus i Venus apareix per occident arribant sota els raigs, significa salvament. I si la Lluna es troba en la figura que hi ha entre el cel mitjà i l'angle d'occident, arribant a Venus i a Mercuri, també significa que es salvaran la ciutat i les persones. I si la Lluna apareix tal com hem dit, però ja en la part descendent del cel, aleshores la ciutat serà conquerida en temps breu, si bé la gent serà respectada.

—Anem, Isac. Malgrat que la nit sigui freda, estem desitjosos de veure els estels.

Surten tots tres per la porta per on han entrat a primeres hores de la nit. Després de bona estona tornen a entrar enreulats i s'aclofen entorn del foc, sense dir res, com ocells que s'ajiquen amb la fosca. Una estona després mestre Isac crida Fàtima i li demana d'atiar el foc i dur sengles xicres d'aigua d'herbes per als tres homes.

—Ja ho heu vist amb els vostres propis ulls. Ara, si us plau, continueu la vostra partida.

—Avançaré les meves línies. La fortuna sempre es posa de la part dels agosarats. En les dificultats es mostra el gran cor.

—Mireu el que feu, Omar. No precipiteu el desenllaç. Jo us oposo ara l'elefant, per contenir la vostra empenta. No tinguem pressa d'acabar el joc, que cada vegada trobo més gust en la nostra conversa. I, si no us ha de causar desplaer, m'agradaria que mestre Isac ens parlés dels estels que donen virtut a cada una de les pedres del món.

—Tots sabem com els jueus sou versats en aquesta ciència. Em penso que no us podeu escapar de donar-nos aquest plaer.

—Sigui com voleu vosaltres, Omar i Pere. Nogensmenys, deixeu-me que enloc de parlar dels estels per arribar a les

pedres ho faci a l'inrevés: que expliqui les pedres i al·ludeixi després als estels.

—Vós sou el mestre i sou qui mana.

—Heu de saber que foren els savis caldeus els primers que van estudiar les virtuts de les pedres. I això perquè eren també els primers entesos en la ciència astronòmica. I entre els llibres que escrigueren, el que més m'agrada a mi és un que parla de les tres-centes seixanta pedres, repartides segons els tres-cents seixanta graus dels signes que es troben al cel octau. I dóna raó del nom, del color i de la utilitat de cada una. I també parla dels llocs on ella abunda i de l'estrella que es troba en aquell grau del signe del qual li venen la força i la virtut.

—En el coneixement de les pedres ha de trobar-se gran benefici per a tota la comunitat. Podeu donar-nos detalls d'alguna de les pedres més curioses?

—Us parlaré primer d'una que es troba en el primer grau d'Àries, que és tant com dir el Moltó. Aquesta pedra l'anomenen els cristians *imant*, i els àrabs i els jueus *magnita*. És negra de color i tira una mica cap al vermell. Els millors meners on jau són cap a la banda de la India, en les terres litorals. Aquesta pedra té la virtut d'atraure el ferro amb molta força. Fins al punt que els mariners que passen prop de la muntanya on es troba veuen com se desquadernen les taules de la seva embarcació i fugen els claus com sagetes en direcció cap a la costa; i si són els claus ben reblats, la muntanya atreu amb força el vaixell i l'esberla contra els esculls.

—És d'admirar que el ferro, que venç tots els altres metalls, sigui vençut per aquesta pedra i vagi obedient a posar-se als seus peus.

—Per això, qui porta aquesta pedra, si fos poruc i de poc valor, es farà valent i esforçat. I és pedra de gran utilitat per al metge que hagi de guarir una persona a qui hagin fet beure llimadures de ferro o hagi estat enverinada amb algun tòxic on hi entri aquest metall. Si redueix la magnita a pols i, mesclada amb ferro, li fa beure, aviat podrà excretar el ferro per la part de sota.

—Vós, que sou potacari, ens declareu sempre la bondat de tota cosa per a guarir. No hi haurà també altres oficis que puguin beneficiar-se de la virtut de les pedres?

—Anem a manifestar-ho, Pere. No us faré gruar. I us ho demostraré amb una pedra anomenada *orpiment*, en àrab *sarucutàs*. Sobre ella té poder l'estrella que es troba damunt de l'anca esquerra de l'Aiguader i quan la veiem al bell mig del cel, aleshores manifesta plenament la pedra els seus efectes. I ara, atenció que això pot ser interessant pel vostre negoci: si la dissoleu en aigua i poseu dintre del líquid un teixit de cànem, lli o cotó, veureu com es tenyeix de color d'or molt formós. I d'altres pedres en teniu un coneixement tan precís com jo. Vós coneixeu bé una pedra que els caldeus anomenaren *alfeixo* i que es troba a bastança en aquella muntanya de Sicília que diuen Vulcà. És porosa i de poc pes, i neda sobre l'aigua com la fusta. S'utilitza per adobar els cuirs i, quan la moleu i fregueu el seu pols sobre el pergamí, podeu raure'n l'escriptura sense que hi quedi senyal. Amb la pedra negra anomenada *alíarec* podeu tenyir els cabells amb un tint durable, i si en prepareu tinta, escriureu pergamins amb lletra sòlida i llampant.

—No us podem negar que coneixeu bé els secrets dels escriptors.

—I més utilitats podria mostrar: la del ges pels mestres d'obra, la de l'or pels artesans, la del diamant pels qui tallen altres pedres. I els qui han d'encendre foc saben bé la utilitat del cristall, quan s'hi fa passar els raigs del sol.

—No cal, mestre Isac que esllargueu més aquest tema. El que volíeu provar ha quedat demostrat. Us importaria parlar també de la ciència de les plantes?

—Mestre Omar, vós sabeu que els de la vostra raça són en això potser encara més versats que els jueus. El que ens han ensenyat Ibn al-Awwan, Ibn al-Abbar o Ibn Wafid no ho podem oblidar. Però certament, jo he de treballar cada dia amb les herbes i les plantes i tinc sabers que serien massa llargs d'explicar detingudament. Lleueu-vos, mireu els meus pots i vasos i podreu il·lustrar-vos vosaltres mateixos.

—Parleu al menys d'alguna d'elles. Per exemple aquella que en diuen en llengua vulgar *espinaba*.

—M'esteu parlant d'una de les més usades. Creix en els camps i zones boscoses i té una fulla semblant a la del card, però és més fina i més blanca. La seva flor és color púrpura i la

llavor redona. La rel va bé pel dolor d'estómac i per la diarrea. Ajuda al flux de l'orina i a l'expectoració de la sang. I si la pengeu a la vora de la finestra allunyarà els insectes i els mosquits.

—A alguns dels meus servidors els he sentit dir que es medicaven amb una planta anomenada *marrubi* o *marruc*, que no sé pas quin és el nom exacte.

—Heu de saber, Pere, que els noms canvien molt i tots són bons. El que la mossarabia d'aquí en diu *marrui*, en diuen *marruyo* i *marruego* poc més enllà. I els àrabs en diuen *frasiyu*, i *prasion* els grecs. I encara que Dioscòrides ha de ser atès com a màxima autoritat, cal saber com ne diu la gent que ens anirà a buscar els remeis per boscos i prats.

—No herboritzeu vós els vostres remeis?

—No sempre, Omar. Els anys van passant i amb ells minven les forces. I a banda d'això no tinc sempre el lleure per anar a tot arreu. Fins i tot Fàtima és més capaç que jo per anar a cercar algunes plantes. Com que ara ve, pregunteu-li, Pere, i veureu com us sap contestar.

—Fàtima, si us plau i no us ve a desgrat, m'hauríeu de dir on es troba l'herba que en diuen *marrui*.

—Amb molt de gust us ho diré. On no us costarà gaire de trobar és entre els murs de les cases enrunades. No és però una herba sino una planta no gaire gran, amb bastants camallets i una sola rel. La fulla és arrodonida, del tamany del polze, arrugadeta i amb una mica de pelussa.

—I sabeu per a què serveix?

—Si serveix o no els metges us ho diran. Us puc parlar del que la gent hi voldria trobar. Diuen que obre el fetge i la melsa tapats, que neteja el pulmó i que és bo per aturar el flux de sang de la dona. I també que el seu suc posat dintre l'orella és indicat per curar el dolor d'oida dels infants.

—I de la corona de rei, m'en sabríeu donar raó?

—Us en podria donar, mestre Omar. Però no és freqüent per aquestes terres. Si aneu més amunt cap a muntanya i busqueu en les parets de les roques que miren a ponent l'hi podreu més fàcilment trobar. Diuen que cura les nafres de la pell i també el mal de cap. Jo n'he comprada de vegades a un home que baixava amb la somera des de terres de més enllà dels congostos.

—Va voltant-me ara pel cap una idea, amics Isac i Omar, i no sé pas si gosaria dir-la.

—Si us plau, Pere. Estem en amistat i confiança.

—Bé. Vosaltres m'ho heu autoritzat. Penso que la ciència no la posseïu tan sols l'alfaquí, el potacari o el menescal. Els servents, com la Fàtima, els pagesos i els menestrals amaguen molts sabers que potser no gosen declarar.

—El que dieu, Pere, té una part de raó. Però no és exacta la idea. Els homes no lletrats tenen bocins de saber, mai la ciència en puritat. El que té mestre Isac és tot el conjunt del saber, ensamblat perfectament. Una casa no és les teules, les bigues i les pedres, cada cosa per separat. Mestre Isac coneix la natura, la disposició i la força dels planetes. D'aquí pot inferir les virtuts de les pedres i de les plantes. I podrà comprendre els humors i la constitució dels homes i dels animals. El seu saber és un tot, té unitat. Això és la ciència.

—Com que heu fet esment dels animals, us demanaria Omar que parléssiu vós d'ells, i especialment del més noble de tots, que és el cavall. Vós sou alfaquí, però també menescal i sabeu millor que jo la ciència dels humors i dels guariments.

—No m'hi podré negar. Però deixeu-me que sigui breu. Els perses, els caldeus i els grecs han estat aquí els grans mestres. I avui, per la gran bondat del qui és savi i poderós són els àrabs els més entesos en aquesta ciència. Jo mateix, humil servidor vostre, n'he posat per escrit alguna cosa. Però tingueu present que aquesta és només una de les manifestacions d'aquella força general que fa moure els estels, que dona la seva virtut a les pedres i fa créixer, canviar i morir totes les criatures animades.

—I com podeu esbrinar els mals que els cavalls pateixen i posar remei en els temps oportuns?

—Els cavalls els curem i tenim procediments provats des del temps de l'antigor. Ara bé, més que voler veure els mals, ens cal saber comprendre la natura de totes les coses. Els cavalls, com una part que són de la creació, es regeixen per les mateixes lleis que tot l'univers. I, si us fixeu bé, reflecteixen fins i tot en el seu pel les forces que lluiten en les esferes celestials i els humors que es barregen dintre del seu cos.

—I ens podeu dir, veient el pel, com serà el cavall que volem comprar?

—Tot això fa temps que en Pere ho sap tan bé com jo.

—Perquè vós, Omar, m'ho vau ensenyar. I per a que vegeu, Isac, que vaig tenir bon mestre, us ho declararé tot seguit: el castany perfecte, si no té mescla, és sanguini. El blanc és flemàtic, l'alatà colèric i el moreu negre melancòlic.

—Permeteu-me, Pere, afegir al que heu dit que de la mescla d'aquests pels es dedueixen altres tants temperaments. I encara hauríem de revisar tots els senyals. Si el cavall té blancs els peus de darrera i un estel al front, sortirà ben costumad. Si té blanc el peu de davant, serà malastruc. Ara bé, això ho podeu també observar en les persones, que segons el pel ja podeu albirar el que hi ha en el seu interior.

—Segons això, jo m'en sé d'un, i també vós, que deu ser ben buit per dintre, perquè no li queda un pel al cap. I per cert, Omar, a la vista dels pels i senyals del comte Ramon Berenguer, què penseu que en podem esperar?

—No és nit, Pere, per fer facècies de persones que demà ens poden fer esclaus. Mestre Omar té la tristesa en el cor. Us semblaria bé que comenci ara a parlar de la noble art de la medicina?

—Demano disculpes a mestre Omar. I a vós, Isac, us prego que continueu el vostre raonament.

—He de dir que les lletres àrabiques són les que m'han permès d'introduir-em en aquest saber. Sense els llibres dels àrabs ni Galè, ni Hipòcrates, ni el diví Dioscòrides haurien arribat al nostre món civilitzat. I després d'ells, el savi Averroes va fundar la ciència ens els principis universals. Vingué també Rhazes, discret i assenyat, i ens va aclarir que l'experiència, l'observació i el raonament són sovint millors consellers que molts llibres.

—I no han contribuït en alguna mesura també els metges cristians?

—Us he de dir, Pere, que no pas gaire. Des dels savis antics fins fa pocs anys la medicina cristiana ha restat estancada, com l'aigua amansida de l'estany, que no té l'alegria i la força del riu impetuós. Solament ara els metges salernitans han pres volada i torna a reviure el saber en el país que ocuparen els romans i els grecs.

—Què us sembla, Isac, per què aquella nació dels grecs i dels romans, que tant havia enaltit les ciències, va deixar que es pansissin durant molts anys? Hipòcrates, Cels, Dioscòrides, Plini, Galè. Què se'n va fer del seu esperit? On va quedar la seva escola?

—A mi em sembla, Omar, que el gran mal fou la manca d'homes d'estat que sabessin posar-se en el lloc que els marcava la història. Pericles, Filip, Alexandre, Cató, Ciceró, Cèsar, Marc Antoni van ocupar el seu lloc. Va estar-hi una època en què els dirigents de les nacions protegiren les arts i les lletres. Vingueren després anys de depressió en els costums i en la cultura. I s'apagà la vida en aquelles ciutats on regnava la justícia, on floria el comerç, en aquells ports que veien partir les naus cap a totes les riberes del nostre mar.

—Tan importants són els qui guien les ciutats?

—Jo crec que sí, Pere. I potser encara més els qui guien els esperits. Em temo que durant molt de temps els cristians no han sabut guardar l'esperit d'aquell que va néixer a Betlem i que guaria els malalts.

—Quina relació hi voleu trobar entre la medicina dels remeis, que és el que ara tractem, i les curacions miraculoses que narren els evangelis?

—No entraré per aquí, Pere. A la vista són els fets: la medicina dels cristians no ha estat en el lloc més alt. Potser perquè no van saber obrir els ulls ni l'oïda a aquells que els podien ensenyar. Cregueren que els bastava conèixer les escriptures i els principis de la nova religió. Es tancaren en els seus dogmes i es fabricaren un déu petit de talla. Com el vedell d'or que els nostres pares fabricaren al peu de l'Horeb.

—Esteu acusant els cristians d'idòlatres? No creieu que això és massa fort?

—Preneu la comparança en la seva intenció. Potser no hagués tingut que parlar del vedell d'or. El fet és que tancaren els ulls a la meravella del món. Amb això negaren l'obra del déu que els havia criat. No compregueren la meravellosa màquina de les voltes celestes ni la música dels astres. Ni estudiaren la fàbrica interior de l'home. No compregueren que ells mateixos tenien dintre del seu cos camins que els podien dur a aquell que és principi de tot.

—Si tancaven els ulls, ells s'ho perdien. El dolor del cec s'el passa ell, no els demés.

—Això és el vostre mal, Pere. Creieu que podeu viure ignorant els altres. Doncs no és així, segons la vostra pròpia religió. O és que voleu fer com Caïn quan déu li va preguntar: on és el teu germà?

—No us ofengueu si interrompo, Isac. Veig que els mots són molt durs i en Pere s'està neguitejant. Deixeu-me a mi la paraula, que en aquest instant tinc els humors més equilibrats. Si no us malinterpreto, el que voleu dir és que tots som responsables del progrés o de la decadència del nostre poble. Tots hem de portar el nostre tribut a l'hisenda de l'emir.

—Gràcies, Omar. I, si no us és desavinent, apreste'u-vos a una altra jugada mentre tinc cura de cercar els mots escaients per fer entenedor el meu pensament.

—Molt bé. Ull viu, Pere, que la meua reina vol arribar fins al vostre reial. Avanço per l'esquerra fins a la cinquena casella del segon reng.

—No us feu il·lusions, que tinc ben cobert el flanc amb el meu alferes. Endemés avanço cap al vostre rei el meu elefant.

—Si em permeteu de continuar el meu pensament, us diré que moltes vegades hi ha homes que no veuen ni deixen mirar. Durant els anys obscurs de la ciència dels cristians no es podia dir ni publicar res que no estigués en els llibres que escrigueren els antics. Les veritats semblaven closes. Es veia amb mal·fiança l'observació del cos humà. Es prohibien les disseccions dels cossos morts. Eren suspectes de bruixeria aquells que estudiaven les natures dels estels, de les pedres, de les herbes i els animals. Les converses dels savis s'anaven apagant. L'atmosfera de la saviesa es va anar tornant fètida com el tuf d'una cambra quan l'aire no hi pot entrar.

—Mestre Isac, si el declui i la ruïna pot explicar-se pel tancament als nous aires de l'esperit, a què es pot atribuir aquesta nova revifada dels metges salernitans?

—Hi ha allà al sud d'Itàlia un gran penyal que el déu del cel va elegir per a ser un far de llum potent, una llàntia que il·luminés tota la terra: Montecassino. Allà fundà el benaurat Benet un casal de religió i de saviesa. D'allà van sortir els

escriptors, els historiadors, els filòsofs i també els metges que donen glòria a la nostra professió. Llegiu el *Regiment de sanitat* i en ell trobareu doctrina clara i profitosa.

—Així que l'esplendor de Salern pren origen en aquells humils frares d'hàbit obscur?

—No els restarem ni un gra de mèrit, Pere. Malgrat tot, no seria just que oblidéssim els inicis. En la fundació salernitana s'aplegaren quatre savis: un àrab i un jueu, un monjo grec i un frare romà. I d'aquella entesa rajaren altre cop les fonts del coneixement. Taduïren del grec a l'àrab i al cristià. Observaren, discutiren, experimentaren i escrigueren. Aquesta apertura als corrents del pensament és el que realment ens ha dut a aquesta nova primavera de les arts.

—M'agrada el que heu dit, Isac. M'he hagut de contenir moltes vegades per no intrerrompre-us, però a la fi comprenc que és diàfan el vostre pensament.

—Jo he complert el que m'havíeu demanat i us he parlat d'astròlegs, metges i potacaris. I hem vist com n'és de necessària la seva tasca en un món que volem sotmès a raó i a caritat. Podríem disputar si voleu de la natura dels àngels, però no seria assenyat que anéssim a discutir sobre els fets que no són palesos en aquest món.

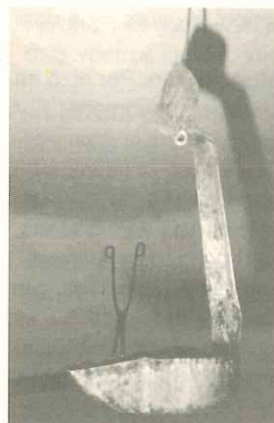
—Conclourem, per tant, que sobre la columna d'aquesta ciència, que ens és comuna a jueus, cristians i musulmans, podem començar a bastir l'edifici de la nova comunitat, una assemblea que haurà deixat enrera la violència i les guerres.

—Donem-ho per ben conclòs, Omar. Això sempre que hi posem l'espallta tots, jueus, moros i cristians. Què us sembla si ara en Pere ens aclareix quina pot ser la funció de les lleis en la nova germanor que abans hem imaginat?

—Va bé, Isac. Bo serà, malgrat tot, que abans deixem que en Pere mogui les seves fitxes.

—Ho faré amb molt de gust, Omar. I vós? No pensareu aprofitar el moment per establir una nova estratègia?

—M'heu donat una bona idea. M'ho aniré rumiant, mentre vós comenceu a parlar. Suposo que per construir un nou poble caldrà bastir una nova justícia i un nou codi legal.

LA JUSTÍCIA

—Em demaneu d'aixecar la columna de la justícia i em prengunteu si ens caldrà un nou codi legal. A fe que no era la meva idea. No cal que tot comenci de bell nou. Darrera nostre hi ha molts segles de justícia i dreta llei. La nostra gent ha pogut entendre's durant segles perquè posaren uns principis d'acord entre tots. Els romans foren en això grans mestres i establiren les lleis de les compres, de les vendes, de la propietat, dels testaments i dels contractes, dels matrimonis, dels pactes, dels impostos que calia pagar, de l'elecció de càrrecs públics, dels deures, dels drets dels ciutadans, de la guerra i de la pau.

—Preneu aire, Pere, que us podeu ofegar amb aquesta rastellera de paraules. I si faig broma, no obstant prenc molt seriosament les vostres afirmacions. Admiro el gran edifici que suposa el dret romà. Tanmateix, em pregunto si no pot extraïar-se l'home de llei dintre d'aquest cúmul de normes i de preceptes. En això el costum dels musulmans és molt més senzill: la llei està en el temor de déu. D'aquí ve que l'home sigui

just, que respecti el sagrat, que no practiqui la usura, que doni almoïna al pobre.

—En el que dieu, Omar, teniu bastant de raó. Per això en temps recents es va compilar un text doctrinal anomenat *Fur dels Jutges*, que ha vingut a socórrer els qui tenen la greu obligació de fer justícia. I no solament en la llengua cristiana s'ha posat per escrit l'experiència dels qui han jutjat amb saviesa. Podeu també llegir en la llengua rústica els criteris dels discrets, reunits en llibres anomenats *Costums*, i de vegades *Usatges*.

—Jo tinc una qüestió per posar-vos, Omar. M'han dit que la vostra Escriptura conté una legislació prou detallada.

—No es pot dir, Isac, que l'Escriptura sigui un text legislatiu. Ara bé, és cert que déu hi dona moltes indicacions per a que l'home es comporti amb justícia.

—M'interessa molt aquest tema, Omar. Nosaltres els jueus disposem d'una llei dictada per déu a Moisès, no creada pels homes, com la llei dels romans.

—En això, Isac, coincidim jueus i musulmans. La nostra llei ve del cel com l'aigua de pluja, que neteja els homes i nodreix els sembrats. No neix enterbolida pels interessos dels humans.

—I creieu que tenim coses que ens apropin?

—És ben clar que sí: s'ens prohibeix, a nosaltres com a vosaltres, menjar carn impura, porc i sang. Si bé l'Escriptura deixa clar que no és en el porc, sino en el cor de l'home on rau el pecat. L'aleïa cent setanta-tres de la segona sura ho diu amb paraules clares i entenedores: «Si algú es veu obligat a menjar-ne per la necessitat – no per desig ni per afany de contravenir – és lliure de pecat. Déu és indulgent, misericordiós».

—I què m'en dieu, mestre Omar, de la usura, una activitat ben freqüent entre jueus i cristians?

—Amic Pere, heu de saber que totes les religions del Llibre tenen severament prohibida la usura. I, si no em creieu, llegiu el llibre del Deuteronomi, que els jueus haurien de respectar. I, pel que fa al cristianisme, pregunteu als vostres bisbes, que no us deixaran d'amonestar: «Déu ha autoritzat el comerç

i prohibit la usura». Escriviu aquests mots, Pere, en la coberta dels vostres lligalls, vós que sou comerciant.

—Certament, amics, el contacte amb els romans i amb els pobles impietosos va introduir aquests pecats entre les nostres famílies. I ara em pregunto: tal com hem acordat que devíem renunciar a la violència, no ens caldria deixar de banda també la usura, si volem caminar cap a una nova humanitat?

—Ben segur que teniu raó, Pere. Roma no ens va condonar cap deute als jueus, i encara féu més: ens va destruir la ciutat i ens va dispersar.

—Mestre Isac, vull aquí reconèixer que la vostra gent ens ha ensenyat molt a tot el món. Els musulmans hem après molt dels jueus, quan els hem vist predicar l'any de gràcia del senyor i retornar les terres als antics propietaris. Però el nostre llibre va en això encara més enllà, perquè fa dependre el perdó dels deutes, no ja d'un precepte exterior i d'uns cicles temporals, sino de la compassió del cor humà. I així diu una coneguda aleïa de l'Alcorà: «Si el teu germà es troba ofegat pels deutes, concedeix-li una mica de respir, fins que la seva situació s'alleueixi. I encara seria millor per a tu que li condonessis el deute».

—Així els ganduls, els aprofitats i els sense vegonya s'aprofitarien de la suor i del treball dels altres. No em convenç aquest precepte, Omar.

—Sembla, Pere, que us han ferit un punt que us dol. No hi ha una oració que reseu tot sovint que diu: «Et dimitte debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris»? Pel que el meu coneixement del llenguatge cristià pot esllargar, em sembla que això podria referir-se a la condonació dels deutes.

—La ironia de mestre Isac torna a ensenyar les orelles, oi Pere?

—No cal que el disculpeu, Omar. Prou fa anys que conec les seves facècies i no podrà això enterbolir la nostra amistat. I a més, té raó en el que diu. Roma no va ser capaç de condonar cap deute als jueus, ans al contrari: els escanyà per robar-los el seu patrimoni. I aquells senadors ajeguts vora la taula ben plena, aixecant les copes del vi més generós, no s'en

compadiren de la Jerusalem que plorava els seus fills i rebutjava ser consolada perquè ja no hi eren.

—Tenien el cap embotat per la beguda, Pere. I els ulls que no veuen no poden plorar. L'espasa que trespassava els nadons i les mares no la tenien a les seves mans.

—Algú em va dir una vegada: «imagina que hi ha un home allà en un país molt llunyà. És un parent teu immensament ric a qui tu mai has conegut. T'han dit que si ell mor, tu seràs l'hereu de tot. Per això només cal que agafis el llibre de la vida i, sense sang, sense tacar-te les mans, esborris un nom. Oi que és fàcil? Agafes el raspador i grates el lloc del pergamí on hi ha el nom d'aquell parent. Creus que deixaries de fer-ho?» Us he de confessar, amics, que em va fer un salt el cor. No estava segur de no fer-ho.

—Però vós, Pere, teníeu cor. Roma, en canvi, no en tenia. Per tenir cor, cal tenir déu. Els romans tenien estàtues de pedra amb els ulls freds i l'erta rigidesa de la mort en les mans. Els seus deus eren la venjança, la luxúria, el plaer, la riquesa, el luxe, la guerra, el poder, la fama.

—No voldria, amics Omar i Pere, que acabéssim carregant tots els pecats sobre l'esquena dels romans. Aquella nació s'enfonsà sota el pes dels seus vicis. La història jutjarà. El que em neguiteja és pensar que ara hi hagi també altres pobles sense cor, que també nosaltres puguem arribar a aquell grau de degeneració.

—Teniu raó, Isac. No és assenyat que ens abraonem a l'ombra d'un mort. I tampoc seria just que oblidéssim les aportacions de les nobles famílies romanes que contribuïren a difondre un model de justícia i de pau entre els pobles. Deixant de banda tot el que van fer patir al poble jueu, no creieu, Isac, que l'ordenació jurídica romana va ser admirablement eficaç?

—Ho accepto. Si he de ser sincer, sempre he admirat els romans per haver sabut bastir un sistema legal que permetia superar els conflictes entre famílies, entre tribus, entre nacions. La plebs tenia els seus tribuns que la defensaven a l'assemblea. Els esclaus podien convertir-se en lliberts i iniciar una altra vida amb més dignitat. No tot estava tancat i barrat en l'escala

del mèrit. Amb talent i tenacitat els individus es podien moure dintre de l'escalafó social. Què opineu d'això, Pere?

—Jo diria, amics, que van inventar el que podríem anomenar la cultura del pacte, i potser encara millor la cultura del contracte.

—Com a bon escrivà, Pere, en sabeu molt de contractes. I no ho dic per afalagar-vos. Tant de bo que ens acostuméssim als contractes i a complir les nostres obligacions.

—També jo, amics Isac i Pere, us he de ser sincer: tot i que l'arrogància dels romans em desplaup profundament, sempre he admirat el seu plantejament del matrimoni com un contracte. Entre ells el matrimoni era un institució fonamental, basada en la igualtat dels contraients, l'assentiment lliure i el compromís de complir les clàusules que en el contracte s'estipulaven. Quina dignitat traspuen aquelles honorables matrones que veiem caminar majestuosament precedides dels seus fills en els mosaics antics! Entre els orientals el matrimoni es plantejava més com una compra, com una transacció comercial. El pretendent adquiria una dona com qui tanca un tracte amb el propietari d'un ramat.

—Per la vostra al·lusió als orientals, em temo que us referiu també als jueus, que al cap i a la fi venim d'orient. I jo em resisteixo a imaginar que els nostres patriarques tinguessin aquesta idea del matrimoni.

—A mi em doldria que fos així, i em resisteixo com vós a pensar que aquesta hagi estat la mentalitat dels nostres patriarques. Però no podem negar que encara avui és l'home jueu qui estudia la Torà i les lletres, és l'home qui mercadeja mentre la dona resta a casa, és l'home qui llegeix l'escriptura a la sinagoga. I hem de reconèixer que no és molt diferent la situació de la dona entre els musulmans o entre nosaltres els cristians.

—Diguem-ho si voleu en veu baixa, que no ens senti Fàtima, però està clar que els homes hem exercit tradicionalment una espècie de tirania sobre les dones.

Mestre Isac ha parlat en veu ben alta i Fàtima, que estava arraulida vora el foc, somriu i respon a l'al·lusió.

—Pel que veig, amo, em voleu fer intervenir. Doncs sí,

amo meu. Els homes ens heu esclavitzat. Feu tot el que us agrada i a nosaltres ens exigiu que restem a casa treballant i guardant castedat. I com que coneixeu el vostre cor traidor, desconfieu dels altres homes i de l'esposa que el cel us ha donat.

—Pensa el fraire que tots són del seu aire.

—Això, Pere, porteu els vostres refranys. M'agradaria veure què feu en els vostres viatges lluny de casa. Espero que surti cert allò de la dona del franc que no necessita pany ni bon company.

—Sort ne tenim de vós, Fàtima. Que ja ens entrava l'humor malenconiós en aquesta nit freda.

—Mestre Omar, jutgeu vós si tinc o no tinc raó. Els homes presumeixen de vestits i d'armes i de cavalls airosos per atreure l'esguard de les donzelles; i a les seves dones els fan cobrir la cara amb el vel i el cabell amb la toca; i més encara, les obliguen a portar les mans dintre de mànigues ben llargues.

—També vós, Fàtima, veniu així.

—Com mana la prudència i el bon gust. No estic dient que les dones haguem d'adoptar el posat de les dones de la vida. Però no em gosareu negar que a les vostres esposes les feu entrar en un combat desigual.

—La Fàtima té raó, amic Pere. Elles han de lluitar per mantenir el nostre amor i el nostre afecte sense perfums ni adornaments, sense pólvores de talc i de coral. I en canvi, les de fora de casa tenen tot això. Com diu l'escrit:

Caminen amb el coll ben estirat,
guinyant els ulls,
amb passets menuts
com palomes al teulat
contonejant a banda i banda,
les anelles tringolejant
en els seus peus.

—Us comprenc, Isac. I també a vós, Fàtima. Però què voleu que hi fem? Traspalsar tots els costums i l'ordre que han portat totes les coses?

—No, Pere. Nogensmenys jo estic de la part de la Fàtima. Heu de saber que el poble d'Israel, abans d'entrar a la terra promesa es va establir davant la ciutat de Sittim, en territori de Moab. Eren molt belles aquelles moabites: el roig dels seus llavis, els seus grans ulls realçats per les pintures... Aquells guerrers, sortits del desert incolor, sec, punxent i aspre, provaren la tendresa, la carícia, el color i la suavitat. I en quedaren captivats. Com podien competir amb elles les israelites, noietes educades en el pudor i la senzillesa? Els guerrers van fornicar amb les filles de Moab i de Madian i van oferir sacrificis als deus de les noves companyes. Però déu va sortir en defensa de les seves filles i de la seva glòria. I Moisès va fer matar els vint-i-quatre mil guerrers israelites que havien sucumbit als llargs de la sensualitat.

—Amo Isac, el vostre relat m'ha fet emocionar. I encara espero de la justícia de déu, si no de la dels homes, que arribi un dia en què la dona tindrà en la ciutat terrenal el lloc que li correspon com a criatura del creador, feta a imatge d'ell.

—Accepto plenament els vostres punts de vista, Isac i Fàtima. Però com a home pràctic, em sembla que esteu portant la llei solament cap a aspectes que afecten més a la moral que als negocis.

—I vós creieu, Pere, que es pot fer negocis deixant de banda la moral?

—No. Però les lleis estan fetes per a ordenar altres aspectes de la comunitat: quin guany és permès de tenir al moliner, al forner o al carnicer. Quan es pot treure vi o blat fora de la ciutat i quan és lícit de portar-ne de fora. Qui pot fer llenya en els monts comuns i com s'ha de tallar, per no exhaurir en pocs anys el bosc. Quina satisfacció ha de donar qui tala l'heretat d'altri. Com cal proveir a la defensa d'una ciutat. Quan pot el jutge embargar els bens d'un deutor. Quines lleis han de regir el comerç amb la gent de més enllà del mar.

—Els cristians us preocupeu massa de regular tot el que pugui assegurar el guany particular.

—Pot ser que tingueu raó, Omar. Malgrat tot, l'home ha de tenir l'esperit del guany. Sense això no pot fer pujar la seva

hisenda ni bastir una gran casa. Si solament ateneu a les necessitats immediates de les persones, qui pensarà en acumular la riquesa? I, sense acumular la riquesa, qui gosarà mercadejar en terra extranya? L'home ha de comprar naus, omplir-ne les bodegues d'oli, de vi, d'alum... i les ha de portar a terres de lluny. Molts dies més tard tornaran carregades de teles, de seda i d'espècies. Amb la riquesa farà poderosa la seva nissaga i la seva ciutat. El rei tindrà en ell un estaló on recolzar-se. Amb súbdits com aquest el rei es farà confiat i es tornarà agosarat. Conquerirà terres, les repartirà entre els seus fidels. Tots seran abundats d'aliments i no hi haurà qui es digui pobre.

—El vostre esperit juvenívol, Pere, us fa somniar moltes imatges que potser mai arribaran. Tant de bo que totes aquestes bones ventures poguessin fer-se realitat. Si el somni no fos somni i en despertar trobéssim alliberada i pròspera la nostra ciutat, us cridaré per a què m'ajudeu a construir aquest ordre.

—Fa una estona, Omar, heu fet broma d'aquella rastellera de mots amb què jo volia donar a entendre la necessitat de l'ordenació jurídica i social. Però ara veig que ja comenceu a entrar pel meu camí.

—Hi entro, Pere, i encara més lluny aniré. No oblideu que sóc un alfaquí i el meu ofici és cercar la justícia. I us diré més, Pere: també vós, sense tenir una responsabilitat com la meua, heu de ser conscient que el vostre ofici d'escrivè és d'allò més important. Si hem de fer cas al llibre dels musulmans, tindreu molta feina i no us faltarà el negoci. Us recitaré una aleia que diu: « Si contraieu un deute per un termini fixat, poseu-ho per escrit. Que un escriva prengui nota fidelment en la vostra presència ». I aclareix el llibre sagrat que això és més equitatiu davant déu, menys compromès per al testimoni i evita alhora tota mena de dubtes. No oblideu que també el profeta va anar amb les caravanes i va mercadejar.

—Cap dubte hi podeu tenir, senyors, que l'ofici d'escrivè és ben necessari i dels més antics que es coneix. Els fabulosos imperis de Mesopotàmia, els pobles del vell Egipte, les ciutats de Grècia i Àsia, de Fenícia i de Roma, tots tingueren els seus escriptors. I el llenguatge que van crear i les fórmules que

en derivaren es van anar transmetent de generació en generació. Quan escric en el llenguatge aràbic, no puc deixar d'usar aquelles llargues i belles introduccions: «Lloança a déu abans de començar a parlar. Salvació honorada a qui ha honrat a aquell que dona la honra». I quan he d'escriure en el llenguatge dels cristians encara em veig obligat a emprar les fórmules dels romans: *iuxta tenore, sine die, sua sponte, nemo discrepante...*

—I ningú discreparà de vós, amic Pere, si us concediu una mica de descans per beure un glopet de les herbes que ens ha preparat na Fàtima. Beveu, que cal escalfar la gola i el cos en una nit freda com aquesta.

En aquest moment, Fàtima, que ha vingut per atiar el foc i posar-hi nous troncs, torna a apropar-se al grup i demana a mestre Isac permís per parlar. Li concedeix i comença:

—Si no estic equivocada, senyors, esteu parlant de la llei. Voldria fer a mestre Omar una pregunta.

—Pregunteu, Fàtima, i respondré si està en la meua mà.

—Fa pocs anys una dona del meu barri va cometre adulteri. Fou sorpresa i la van apedregar. És llei divina la que fa morir amb violència?

—Heu de distingir, Fàtima, entre l'Escriptura i la sunna. En cap lloc de l'Escriptura es diu que l'adúltera s'hagi d'apedregar. La sunna recull els costums dels pobles que abraçaren l'islam. És una mena de dret consuetudinari. I aquí us puc dir que és freqüent el càstig de l'adulteri. En cada lloc i en cada temps algú ha d'exercir l'autoritat i ha de jutjar. Però no és la religió qui jutja. Déu és misericordiós.

—Bé, mestre Omar. Però observo que la llei que anomenen sunna no sembla ser una llei equitativa, perquè l'adulteri el comet en un home i una dona, i sovint veig que solament la dona és castigada per un pecat compartit.

—En això us he de donar la raó i he de dir que, per a vergonya dels alfaquís, la religió no ha acabat de transformar l'ancestral mentalitat dels homes, aferrats encara als costums inhumans i idolàtrics. Però l'Escriptura és en això molt més justa: si un home comet adulteri, rebrà el mateix càstig que la dona.

Igual ha estat la culpa i també igual ha de ser la pena. Ho diu la sura vint-i-quatre: «Flagel·leu la fornicadora i el fornicador amb cent assots cada un».

—I què me'n dieu de la pena capital aplicada als fornicadors?

—Que enlloc figura això a l'Alcorà. Qui fornica ha de ser corregit amb els assots, però no ha de morir. Déu no vol la mort, sino la salvació.

—Us veig molt entusiasmats amb aquest tema. No deixareu, Omar i Fàtima, que també el jueu digui la seva?

—Amo, perdoneu si m'he excedit en el parlar.

—No tingueu neguit, que no ha estat així, Fàtima. Però gairebé em sembla que potser en fem un gra massa en aquestes qüestions. Aqueixa obsessió malaltissa per esbrinar si algú ha fornecat o no ha fornecat, no pot ser pitjor mal que la mateixa fornecació? A més, que podria ser que per aquestes investigacions s'escampés mala fama sobre alguna persona. I la fama és una cosa que no se pot restituir.

—Prou ho sé, mestre. La mare m'ho va ensenyar quan jo era una nina. Un dia que havíem matat una gallina me la va fer plomar. Després em va fer posar les plomes en un sac i em va dir que les tirés al vent des del terrat. Quan ho havia fet, em va manar: «ara surt als carrers i als horts, ves agafant les plomes i torna-les a posar al sac». No en vaig poder trobar gaires. I quan li vaig ensenyar les poques que duia, em va dir: «ara torna a posar-les a la gallina». L'absurd de tot allò requeria una explicació: «Filla, qui roba diners a altri, li els pot restituir, qui difama una persona li pren un bé que mai li podrà ser retornat».

—Molt bé us heu explicat, Fatima. I encara us he de donar la raó quan dèieu suara que la justícia no sempre és equitativa i tracta diferent l'home i la dona. En la difamació gairebé sempre en són les dones les que hi surten perdent. Perquè l'home difamat pot prendre venjança, i això atura la llengua dels maldiens, no per honor, ans per temor. En canvi, la debilitat de la dona la posa en una situació d'indefensió. Ella no es podrà venjar.

—Aquí, amics, em ve al cap la història de la casta Susanna, acusada injustament per uns vells impúdics i lascius que volien fer-la fornecar. El nostre déu va sortir en defensa d'ella, desvetllant l'esperit de profecia en un jove anomenat Daniel. Amb els seus arguments va demostrar la innocència de la dona i la culpabilitat dels homes, que foren castigats.

—He de confessar que he demanat permís per fer una pregunta i ara sento vertigen entre tants raonaments. Perdoneu que us ho digui, però els homes em sembleu complicats. Parleu de justícia, arguments, venjança, càstig. I tots aquest mots giren al meu voltant com un terbolí que em fa marejar. Quan us he preguntat per la dona apedregada cercava una resposta en una altra dimensió, una resposta coral.

—Expliqueu-vos una mica més, si us plau. Crec que ni mestre Omar, ni Pere ni jo som capaços de trobar el sentit de les vostres paraules.

—Potser per entendre'm hauríeu de comprendre com sent el cor d'una dona. Hi ha estat un home que ho ha sabut fer millor que ningú: el Crist, la religió del qual em va transmetre la meua mare. Ell es situava més enllà de les normes, en un altre terreny. Potser per això les dones podien fàcilment harmonitzar amb ell el seu esperit. Ell no justificava l'adulteri o la prostitució, però comprenia les prostitutes i adúlteres. I lluny de constrenyir-les en la xarxa esclavitzadora de la llei i la justícia, les feia trencar les cordes que les convertien en objectes al servei dels homes. La samaritana que havia estat muller de cinc homes troba en ell allò que no havia trobat en cap dels cinc: una nova existència. La dona adúltera que anava a ser apedregada veu com el seu món gira de sobte com giren el dia i la nit. I Maria Magdalena descobreix que hi ha un altre amor, una força amb la qual el seu món queda transfigurat. És com quan algú posa en funcionament l'engranatge que fa moure la sinya: abans tot era mort, ara tot té moviment. No creieu que fan curt les normes i els preceptes que els homes redacteu? Són com la fletxa sense força, que cau abans d'arribar al seu blanc.

—Ara sóc jo qui no us entén a vós, Fàtima. Ara em roda a mi el cap.

—Realment, mestre Isac, la nostra Fàtima parla com una dona i no sé pas si ens en sortirem de trobar el cap de la madeixa. Però segueixo pensant que una bona ordenació legal és un bon camí per arreglar els difamadors. Una aleia ben coneguda diu: «A qui difami dona honesta sense poder presentar quatre testimonis, flagel·leu-lo amb vuitanta assots i mai més accepteu el seu testimoni». El temor de la justícia humana i de l'autoritat és el millor camí per fer respectar la pau i l'ordre en les nostres ciutats.

—Tot i que això és teòricament així, penso que en la pràctica es solucionen molt més fàcilment les coses del que permetria esperar l'aplicació pura de la norma.

—A què us referiu, Pere?

—Senzillament a que jo he actuat d'escrivà en molts llocs i he vist que les coses no es judiquen igual a tot arreu. Us posaré un exemple. Mentre feia un viatge fa sis anys vaig sojornar en un poble anomenat Ablitas, que el rei de Navarra va conquerir temps enrere. Com que no hi havia notari que pogués rebre testimoni en àrab i en cristià, em van cridar a mi i vaig prendre nota del següent cas: Axa, muller de Mahoma Matarran, acusada d'haver comès adulteri amb un cristià, va ser presa. El marit va intercedir per ella i encara feu el pagament de seixanta monedes d'or per a que sortís de la presó. Després, en veure's lliure, la dona va tornar a cometre adulteri amb el cristià i va fugir amb ell, enduent-se alguns bens i joies de casa del seu marit. Per amor de la seva dona o per amor dels bens que ella li havia robats, el cas és que el marit va donar part al rei de Navarra i va demanar que fossin perseguits. Els van trobar no gaire lluny, a Tudela, i la van portar a ella altre cop a Ablitas. Segons la sunna dels moros l'adúltera havia de ser assotada i després apedregada fins a la mort. Però el marit s'en va compadir. Anà a veure el pare de la seva esposa i tots dos van demanar clemència al rei, que va prendre cartes en l'assumpte. Veient que els delictes dels quals s'acusava la dona no eren prou clars ni es trobaven testimonis suficients, va ordenar els seus oficials que l'alliberessin i no consentissin que ningú fes mal en la seva persona ni en els seus bens. Ara bé,

aquest cop l'aventura va costar cent monedes d'or, que la família va haver de pagar al noble rei de Navarra.

—Em pregunto, Pere, si sense les cent monedes del seu pare la dona hagués salvat també la pell.

—Altre cop, mestre Isac, la vostra pregunta capciosa. Certament els jueus teniu una manera de mirar que busca sempre el rerefons de les coses. Perquè no podeu creure senzillament en la bondat, la compassió, l'amor? Potser les monedes no les posava el pare, sino el marit. No estaria en Mahoma Matarran profundament enamorat de la seva esposa? No li produiria aquest amor una mirada pura que el faria veure en ella una part de si mateix? No li donaria la força i la valentia de perdonar? Què us costa, Isac, confiar en la bondat de la persona?

—El jueu és gat escaldat. Després d'ensopegar una i altra vegada, mal podem demanar-li confiança. A força d'ensaburnades ha après a restar a l'aguait. El cavall que ha patit la mordassa mai serà com abans. No creieu, però que ja va arribant l'hora de fer balanç de la nostra discussió sobre la llei i la justícia? Perquè no el feu vós, Omar?

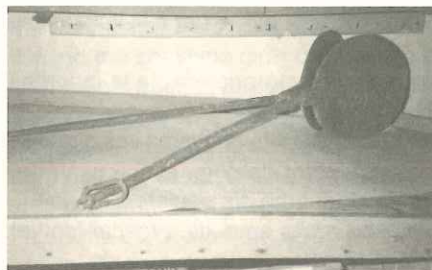
—Molt bé. Comptat i debatut, podem concloure, si n'esteu d'acord, que l'emir, el rei o qui estigui en lloc d'ells, ha d'administrar justícia a tots, siguin sarraïns, jueus o cristians, sense privilegiar rics ni pobres, homes ni dones, vells, nens o grans. I que aquesta justícia serà tan millor com més la conegui tohom. I tindrà la seva consumació quan tots l'hagin acceptada coralment.

—Examineu si us plau, mestre Isac, la nostra partida de taules i digueu-nos com veieu les postures.

—En aquest moment no podem dir qui en surt més beneficiat. Jugueu! La sort d'una batalla no és ferma fins que el rei no ha deixat el camp.

—Jugarem, Isac. Jo començo a moure el rei. Si he de perdre la batalla, ho faré amb el cap ben alt.

—Jo vull refermar les meves línies. Faré com el caçador que vol assegurar la seva presa. Moc per la banda dreta un cavall. I vós, Omar, haureu de posar en peu la vostra columna. Ens heu dit que el seu fonament era l'amor a la paraula.

LA PARAULA

—Confio que la meva columna podrà arribar a l'alçada de les que heu aixecat. Exposaré la qüestió amb la claredat que em doni l'enteniment i miraré de fer-ho de pla, que ja vol venir la matinada. Vosaltres mateixos heu dit que la ciència es comunica i s'augmenta mitjançant la paraula. La veritat no és patrimoni d'un poble, d'una religió o d'una raça. I també heu dit que la justícia no és tal si no és de tots i per a tots. I perquè sigui així, força és que tots puguin dir-ne la seva opinió i que tots vulguin acceptar-la.

—Jo no tinc cap inconvenient, Omar, en proclamar que el diàleg és el fonament de la pau i de l'ordre entre els pobles. I com més s'asseguin les persones a parlar més estrets seran els lligams de l'amistat.

—La mostra la podeu veure en nosaltres mateixos. Quantes hores no hem passat, mestre Omar, de plaentera conversa en els viatges? Pels camins de les muntanyes, per les aigües de l'Ebre, per les rutes de la mar... I amb vós, Isac, podrem fer el còmput de les hores d'amable vetllada al caliu d'aquest foc?

—El desconeixement, la desconfiança i el temor són els murs que separen els homes.

—I si abatim el primer, els altres dos també s'ensorraran.

—Qui no coneix l'altre s'en malfia, qui s'en malfia té por, i qui té por exerceix la violència. Hem tornat, amics, a l'inici

de la nostra conversa. Hi ha realment raons per a la lluita entre els homes?

—La violència és la manifestació primera de la ignorància. Qui és violent ni sap, ni coneix, ni comprèn.

Mestre Isac atura en aquest punt la conversa i es gira cap a la serventa, que trasteja pel voltant del foc.

—Fàtima, voleu que us ajudi amb els neulers ?

—Gràcies, amo, però són molts anys de remenar-los i el meu ofici el tinc ben apamat.

Els neulers són dos grans cèrcols de ferro units per un extrem, que es tanquen l'un damunt de l'altre formant un motllo. De l'extrem lliure de cada disc arrenca un llarg mànec de ferro, d'uns set pams de llargària. No és fàcil manejar-los, menys encara posar-los al foc. Fàtima se n'ha sortit prou bé i porta ja les neules, perquè Isac pugui obsequiar els seus invitats. En el delicat pastís ha quedat gravada la marca del motllo: una gran estrella de David i el nom de l'amo de la casa. Fan els oportuns compliments i es reprèn el fil de la conversa.

—Amics Isac i Pere. Vosaltres heu desplegat davant dels nostres ulls les eines de la ciència i de la llei, com un artesà disposa sobre la taula els estris que li permetran de treballar. Ara em correspon a mi desplegar davant vosaltres les eines del coneixement de les persones, de la comprensió de qui és diferent, de l'amor a qui no ve de la nostra nissaga.

—I són, mestre Omar, difícils d'obtenir?

—Molt menys que el vostre astrolabi. Cal, això sí, el desig de treballar i una llibertat interior per sortir de nosaltres.

—Suposem la llibertat. Per on començaríeu el treball que dieu.

—Començaria per combatre la ignorància. Vós mateix, Isac, acabeu de dir que el desconeixement és un mur que separa els homes. Penseu que l'eina del coneixement és la paraula.

—Això, Isac i Omar, és ben demostrable a partir de l'experiència quotidiana. No s'ha escunçat mai que, cavalcant de nit lluny de casa, hàgiu trobat davant vostre un altre cavaller que duia el mateix camí? A mi em va passar una vegada quan

encara era jove i inexpert. De primer, el temor se va apoderar del meu ànim. Però vaig pensar que, si aquell home era perillós, no em convenia girar cua, per no demostrar la meua debilitat. I si era pacífic, podia esdevenir un bon company de viatge. Vaig esperonar el meu cavall i, de lluny estant, el vaig saludar i li vaig demanar que no tingués por de mi. Li vaig dir el meu nom i ell em va dir el seu. Tot parlant de les nostres amistats, vaig descobrir que era un mercader que coneixia el meu pare i en bona conversa vam arribar fins al següent hostal.

—Teniu raó, Pere. Ens malfiem del foraster mentre no hi hem parlat. El seu aspecte i les seves robes ens fan de bon antuvi restar a l'aguait. Però si ell no s'amaga i amb confiança aixeca la veu per pregonar les seves mercaderies o per oferir-se a treballar, aleshores ens hi apropem. I, si continuem parlant, ben aviat constatem que sota aquells vestits extranyos es troba una persona amb sentiments, amors i temors en tot semblants als nostres.

—No cal, amics, anar fora de casa per copsar el valor de la paraula. Solament amb la conversa es coneixen i aprenen a estimar-se els enamorats. L'home i la dona que no parlen podran arribar a una certa unió dels cossos, però mai a la unió dels esperits. A la memòria em venen ara tants records dolços d'altre temps! Amb la meua esposa ens vam arribar a comprendre coralment.

—Sento de vegades enveja dels qui, com vós, Isac, heu viscut el casament. La unió dels cossos és un llenguatge sublim, una paraula que expressa la fusió de les persones.

—Sí, Omar. I com sembla bella aquesta unió quan la llegim en el *Càntic dels càntics*: « Has ferit el meu cor, estimada, esposa meua. Has ferit el meu cor amb un esguard del teu mirar, amb un cabell que volava sobre el teu coll. Llevat amiga meua, formosa meua, i vine amb mi. I soni per a mi el teu parlar, perquè és bell el teu semblant i dolça com la mel la teua veu ».

—Sentiu recança, mestre Omar, de no haver estimat?

—Mentiria, Pere, si digués que no he estimat les dones. Les he estimades, i molt, però amb un amor distint del que els tenen els esposos. Alguns alfaquins, per la misericòrdia del qui

és excels, podem gaudir per l'amor místic d'un coneixement superior de totes les criatures. Aquí, fins i tot la paraula sembla incapaç d'expressar tota la riquesa del coneixement. Solament els millors poetes semblen de vegades reeixir-ne.

—Tots acceptem que la paraula és la clau que obre les portes del coneixement. I ara ens podem preguntar: què hi trobarem darrere d'aquestes portes?

—Si em deixeu que parli jo, Pere, i si mestre Isac ho veu bé, us respondré. Aquestes portes obren el camí cap a la persona de l'altre, amb tots els seus pensaments i sentiments. I també donen pas als horitzons immensos del seu món: les seves creences religioses, els costums del seu poble, el seu parlar distint del nostre, la música i els balls que li són propis, les arts i el saber que ell cultiva, les tradicions del seu vestir i del seu menjar, les històries i contes que ha heretat, els poemes i els llibres que ha llegit.

—És clar, Omar, que a tots ens agradaria gaudir d'aquestes riqueses i intercanviar-les amb les nostres. Ara bé, per tal de fer-ho cal algun medi on poder-les transportar. Jo he trobat les meves mercaderies en sacs a l'om de cavalls cap a muntanya, en barques sobre les aigües de l'Ebre cap a Saragossa i en carros pels camins de l'horta. Què són per a la paraula els sacs, les barques i els carros?

—El canal sobre el qual es transporta i s'intercanvia la paraula és el diàleg. Heu de saber que fa molts segles, abans que amb el Crist o amb Mahoma comencés la vostra història i la nostra, nasqué a Grècia un home savi. Li deien Sòcrates. Entorn d'ell s'aplegaven uns pocs, desitjosos de beure la seva doctrina. Li preguntaven i ell responia. La resposta era de vegades una altra pregunta adreçada als qui l'escoltaven. Les qüestions s'anaven succeint i s'encadenaven amb una lògica perfecta. I així, amb la conversa, anaven tots endinsant-se en la veritat.

—Era un profeta?

—Era més aviat, amic Isac, els que els grecs anomenaven un filòsof. El do de la profecia estava a Grècia lligat a algunes pitonises que vivien a l'ombra de temples afamats, com el

de Delfos. Malgrat tot, alguns trets de la seva personalitat ens recorden profetes com el Crist o Mahoma.

—Ens podríeu parlar d'alguns d'aquests trets?

—Sòcrates, Crist i Mahoma tenen en comú el fet d'haver viscut d'un ofici manual: el primer era paleta, l'altre fuster i el darrer mercader. Cap d'ells va utilitzar la paraula com una manera de guanyar-se el pa. La paraula brollava d'ells d'una manera natural, com la deu abundant que raja generosa del si de la mare terra. Sorgia espontània, com si no fos seva, com si vingués d'un altre. I els exègetes diuen que aquest altre era la divinitat.

—I van utilitzar tots tres el diàleg com a eina per a la recerca de la veritat?

—Sembla ser que sí, amic Pere. Sòcrates rebutjava abso-lutament pronunciar discursos grandiloqüents i ampulosos com els que servien a altres per guanyar-se la vida. L'estil socràtic era ben distint del que havien adoptat els sofistes, que feien de l'art de parlar la seva professió. Amb el diàleg, el mestre orientava l'esperit de qui l'escoltava, però deixava que fos el deixeble qui descobrís per ell mateix la veritat. El filòsof ensenyava a les places públiques i al gimnàs. Era un savi de carrer i defugia els honors i el servei dels poderosos. Potser per això, com altres profetes, va tenir un final tràgic.

—I és fàcil accedir a la seva doctrina i als seus escrits?

—De fet, Isac, ell no va deixar escrit ni un mot. Van ser els seus deixebles els qui posaren per escrit el seu pensament. També en això hi ha semblança entre els tres grans homes.

—Si em permeteu intervenir, amics Isac i Omar, crec que ha quedat ben establert que la paraula, conformada a través del diàleg, pot realitzar una gran aportació al coneixement de les persones i de les cultures. Seguim ara endavant. Li cal al diàleg un lloc adequat per desenvolupar-se, com l'arbre ha de menester una bona terra en la qual arrelar. On aniríem a buscar un ambient propici per al naixement del diàleg?

—La societat jueva, amic Pere, té ja una tradició. En el si de la família ha estat sempre normal el diàleg: entre avis i nets, entre pares i fills. I és així com la cultura i la religió han pogut

ser transmeses de generació en generació. Tot i així, el diàleg entre cultures necessita altres espais en els quals realitzar-se. Per això, més que anar a cercar un ambient, crec que caldria crear-lo. Si el pagès no troba el lloc preparat per plantar, se'l procura ell. Construeix una tanca, eixerma el sol, l'afema i planta el seu hort. A mi em sembla que aquests horts on podria nàixer el diàleg bé podrien ser el que en diuen escoles. El que no veig clar és qui hauria d'anar a aqueixes escoles.

—Doncs jo crec que ho tinc bastant clar, Isac. Bastiria escoles per a tots, rics i pobres, petits i grans, homes i dones. Hi ensenyaria l'escriptura, la llei, les ciències, les arts i els oficis. I deixaria que els uns expliquessin als altres allò que saben. Mercadejarien tots amb les paraules i s'intercanviarien el saber.

—Se m'acut un gros inconvenient, Omar. No tots els homes parlen la mateixa llengua ni escriuen amb les mateixes lletres. Podrien comprendre els uns allò que diuen els altres? No estariem reproduint el que va succeir a Babel, quan els homes volgueren posar-se d'acord desafiant déu? I pel que fa a l'escriptura, uns tenim l'alifaf, els altres l'alfabet. Uns escriuim de dreta a esquerra, els altres en direcció contrària. Jueus, cristians i sarraïns no tenim els mateixos costums.

—No us ha de fer escrúpol, Isac, el nostre projecte d'enteniment entre els pobles. A Babel es tractava d'una aliança contra déu. Ara el que volem fer és una aliança precisament per dur a terme el pla de déu en el món. Si els antics van ser castigats amb el fracàs, és lògic pensar que el nostre premi pugui ser l'enteniment que cerquem. I, a banda d'això, és perfectament normal que cadascú aprengui la llengua dels seus pares i els grafismes i guarismes de la seva comunitat. Això no ha de ser un obstacle insalvable. La curiositat per les coses del veí fa sovint que coneguem l'escriptura pròpia i la de l'altre. Vós Isac sabeu escriure com els romans, com els jueus i com els àrabs. I en Pere coneix molt bé tan les lletres aràbigues com les cristianes.

—Jo he de dir ben clar que pel que fa a les xifres i als guarismes sóc ben àrab, i renuncio de cor a les lletres dels romans i al càlcul dels francs i dels meus parents barcelonins.

Què difícil em resulta comptar sense les taules que em va ensenyar la meva mare! Si hem d'anar a la utilitat, ha estat per a mi una sort conèixer les xifres dels àrabs.

—Per la meua part, vull afegir, Pere, que les lletres dels àrabs em semblen tan ben trobades com els seus guarismes. És bella l'aparença dels nostres signes hebràics, però l'encert i l'adequació dels símbols de l'escriptura aràbiga em semblen insuperables. Sense aquell petit cercle que en diuen sukún o aquella doble volta que anomenen xádda, com podríem llegir encertadament els mots? És ben comprensible que l'escriptura dels àrabs hagi servit per buidar en la seva llengua tot el saber, la medicina, l'astrologia, la llei. I com n'és d'útil aquesta escriptura per al comerç i la vida diària!

—És incomparablement més precisa que la nostra escriptura romana, tan plena de dubtes i vacil·lacions, en la qual una paraula se pot escriure de vint maneres.

—I qui parla dels guarismes, parla d'altres intercanvis. Com a alfaquí que sóc, he après moltes coses de la filosofia dels cristians i de les seves concepcions sobre la llei. Quan vaig estar a Ripoll vaig poder llegir molts llibres que a Sevilla o a Còrdova ja no es troben.

—I quins altres documents us agradaria portar cap a les nostres escoles?

—Una de les activitats que més consol i plaer m'ha donat és la lectura de les velles històries i de les cròniques. Amb Xenofó i Estrabó m'he assomat al coneixement de moltes terres i gents i les he vistes pintades en un moment en què encara no eren musulmanes. I amb Polibi he conegut aquesta terra nostra quan els ibers i els celtibers la poblaven.

—Qui sap de les històries i dels pobles és com el navegant que coneix els senys quan és de dia i els estels quan és de nit. Anirà sempre ben guiat. La nació que ignora la seva història i la dels altres perd l'orientació i és com un naufrag sense llar.

—Precisament moltes d'aquestes històries les han posades en llenguatge clar i ben complet aquells que treballen a l'escola de traductors.

—Teniu ja una escola muntada?

—Em refereixo a una altra. No us han parlat els vostres parents toledans de la tasca tan profitosa que duu a terme aquell bisbe Raimon de Sauvetat? Savis jueus, cristians i musulmans treballen en harmonia, estudiant i discernint totes les coses i posant-les per escrit en llatí i en cristià vulgar. Del saber que hi dimana s'en meravella tota la humanitat. Vull tornar a dir, i perdoneu-me si sembla ja una obsessió, que el treball conjunt i el diàleg ens portarà gran progrès i ens guardarà de molts mals.

—Com envejo aquests savis de què em parleu! I com voldria estar entre ells! O qui sap si es podria crear una escola aquí?

—No és Isac l'única escola que s'ha reunit en els darrers anys. Amb la nau del meu oncle barceloní vaig mercadejar cap a les mars de Sicília i vaig tenir coneixement directe de l'escola que entorn del rei Roger s'ha reunit a Palermo. Aquest príncep discret s'ha rodejat dels més grans savis. Els metges, els botànics, els alquimistes, els historiadors i els poetes han fet florir les arts i les lletres en aquella nació que ara és ja altre cop cristiana. Val a dir, però, que també allà hi vaig trobar savis jueus i musulmans, com aquell Abd Allah ibn Idris, home de grandíssims coneixements geogràfics.

—Bé el conec, Pere, per tal com va passar no fa molts anys per la nostra ciutat i vaig rebre de l'emir l'encàrrec d'ajudar-lo en tot, a fi que pogués dur endavant les seves investigacions.

—Doncs ara, Omar, ha rebut del rei Roger l'encàrrec d'escriure una descripció exacta i detallada de tot el món. Té a la seva disposició un equip d'exploradors i de dibuixants experimentats i diu que la seva obra guiarà amb seguretat a tots aquells que desitgin recórrer els horitzons del planeta. Alguns l'anomenen ja l'Estrabó àrab.

—Perdoneu si em desvio del viarany que seguiu, però entre aquests traductors hi ha alguna dona?

—No ho sé de cert, però és fàcil suposar que no.

—Doncs bé, una qüestió voldria posar-vos ara a tots dos,

Pere i Omar. Deixaríeu que també les dones llegissin i estudiessin els llibres sagrats?

—Pel que fa al món islàmic no veig que hi pugui haver inconvenient. Nogensmenys he de reconèixer que no abunden les dones lletrades.

—I jo crec que, pel que fa a la meva fe, tampoc hi ha greus inconvenients per a que les dones es dediquin a l'estudi de les escriptures. Recordeu santa Mònica, dona tan entenimentada i versada en religió que va poder ensenyar el seu fill Agustí, potser el més savi dels mestres cristians.

—És ben dur per a un jueu pensar que les dones puguin ocupar un lloc central en el si de la religió! Estem però construint una nova germandat i suposo que és aquest un altre dels murs que hauran de caure.

—De tot el que hem dit es dedueix que el diàleg és el motllo on la paraula rep la forma adequada per comunicar les persones. I hem dit també que les escoles són àmbits molt aptes per al diàleg. Però per a que una planta pugui créixer necessita unes condicions. Cal protegir-la del vent de port, procurar-li la humitat adequada... Quines penseu que són les condicions del diàleg?

—Com que sóc jo qui ha assumit la responsabilitat de posar en peu la columna de la paraula, em permetreu, amics, que respongui a aquesta qüestió. Fins aquí hem parlat del diàleg com un mitjà, i semblava clar que es podia educar les persones a través del diàleg. Jo ara voldria proposar-vos que consideréssim el diàleg com un fi en si mateix. No seria ja una eina, sino la manera natural d'existir l'ésser humà. La persona humana és un animal que dialoga. Podem educar, no ja a través del diàleg, sino en el diàleg. També els animals estableixen relacions, a fi de defensar-se dels enemics, de cercar l'aliment, de reproduir-se, d'orientar-se en les seves migracions. Però solament l'home estableix les seves relacions basant-se en l'assentiment personal als demés, en el consentiment del grup a unes línies de conducta, en la discussió i la negociació de totes les decisions. De fet els humans som engendrats per un acord dels nostres pares, vivim i creixem gràcies al diàleg amb

els que tenim al voltant, ens unim a qui nosaltres volem i totes les nostres accions estan orientades per la llibertat i el diàleg.

—Molt entusiasme poseu en les vostres paraules, Omar. I no diré que siguin desencertades. Tanmateix, no confoneu el que hauria de ser amb el que és de fet? Potser sí que l'home ha nascut per a la llibertat i el diàleg. Malgrat tot, no veieu que els homes viuen en la injustícia, en la fam i l'esclavatge? La història dels meus avantpassats n'és una prova: podem oblidar l'esclavatge a l'Egipte o la deportació a Babilònia?

—És ben cert el que dieu, Isac. Però no és menys cert el que diu Omar, que la persona és essencialment comunicació i que no pot viure sense comunicar-se. I tant és així que necessita el diàleg com l'aigua que beu, el pa que menja o l'aire que respira.

—D'acord. Deixeu-me, però, tornar a la vostra pregunta: Quines condicions té el diàleg? Perquè si no es compleixen, la comunicació mor com la flor de l'ametller quan la sobten les gelades de març. I jo us diria, Omar i Pere, que aquestes condicions són el respecte, la sol·licitud i el coneixement.

—El respecte, Isac, és fonament de tot. Si s'esdevingués que el comte conquerís la ciutat per la força de les armes, quin diàleg es podria establir entre ell i l'emir? La violència imposaria la seva llei. Hi hauria sempre un superior i un inferior. Podrien capitular, però no dialogar. Els capítols són la plasmació de les exigències que el vencedor imposa al vençut. El diàleg es fonamenta en la situació d'igualtat. La violència té com a objectiu trencar la igualtat. En conclusió: la violència mata el diàleg. La pau en restableix les condicions.

—Estic totalment d'acord amb vos, Pere. Em van contar els meus avis egipcis que en el cor d'Àfrica, més enllà dels deserts, on es troben els que viatgen sobre camells i els que arriben sobre canoes, hi ha una tribu que construeix cabanyes amb dues portes. Em preguntareu a què ve explicar això. Doncs ara responc: imagineu-vos un dels membres d'aqueixa tribu dintre de la seva casa amb tota la família. De sobte entra un veí tot enfadat, amb cara de voler discutir. Tan bon punt l'intrús ha començat els seus crits i renecs, s'aixequen l'amo

de la casa i tots els seus, obren la porta de darrera, surten i deixen amb la paraula a la boca i sol el cridaner. Una cosa similar ocorre si l'intent de discussió es produeix en qualsevol reunió pública, com pot ser unes bodes, un dia de mercat o una trobada del consell de la tribu. Si algú crida i s'enfada, tothom s'aixeca en silenci, s'en va i el maleducat es queda sol. El resultat és que en aquella tribu el diàleg no es confon amb la confrontació. Aquella gent viu en l'autèntic diàleg i en les seves relacions hi ha cordialitat, seny i pau.

—L'exemple parla per si mateix, Omar. Però no n'hi ha prou amb el respecte. La sol·licitud és també condició necessària. Deixeu un nadó de poques hores sense les atencions de la seva mare i ben aviat morirà. El diàleg és una planteta tendra, un lluc que cal protegir i cuidar si volem que creixi. És feina de cada dia. El pastor resta sempre a l'aguait per esbrinar tot el que afecta la seva ovella. Sap què menja i què deixa de menjar, quan convé que li posin les tisores els tonedors, com cal curar-la i quina nit li pot venir el part. El diàleg és un treball constant, de cura, d'adaptació, de comprensió de les sempre canviants circumstàncies que envolten la persona de l'altre i la nostra.

—Teniu raó, Isac. I ben pensat, la sol·licitud sempre ens sortirà a compte i ens produirà una gran satisfacció. Recordem que la sol·licitud és contrària a la rutina. Cal saber preveure les reaccions d'aquell amb qui dialoguem. Cal intuir què espera de nosaltres i com el podem ajudar. No ens hem d'extranyar que no actuï com esperem. Com que heu parlat de pastors d'ovelles, us contaré el que vaig veure a casa d'un bon amic. Era dia d'hivern i el cel a migdia s'estava posant blanc. Vam sentir remor d'ovelles a la porta de la pleta i vam sortir. Hi eren totes, atapeïdes, belant. Del pastor no hi havia rastre. Vam tancar les ovelles en el moment en què començaven a caure grossos flocs de neu. Bona estona després va arribar el pastor, un jovenet eixerit. Es va dirigir ràpidament cap als corrals i, després de comprovar que no mancava cap animal, va enfilel·lar devers la casa. Nosaltres ens el miràvem de la porta estant i el meu amic li va dir amb un somriure maliciós: «Joanic, on són les ovelles?»

Ell, amb el cap cot, va contestar: «No sabeu, amo, el que m'han fet patir. Tot el matí neguitoses, cap ací i cap allà. Ni menjaven ni m'han deixat fer un mos a mi. A la fi han saltat per damunt meu i dels gossos i han arrencat a córrer cap al corral. Erem ben lluny i no les he pogudes aconseguir. Amo, sabeu què us dic? Que se lis ha colat el dimoni dintre». L'amo li va replicar: «I jo, Joanic, saps què et dic? Que no en saps gaire d'ovelles. Si les haguéssis observat bé, hauries notat que t'estaven marcant la neu que fa una hora que et cau al cap. Fa hores que elles ensumaven el que tu no gosaves adivinar. Aquí no hi ha diables ni diabolins. Au! Entra a escalfar-te al foc, que gelant-te el nas aprendràs poc a poc a ser un pastor».

—Quanta raó porteu, Pere! Jo, que sóc jutge entre els creients, hauria de tenir clarividència per esbrinar les causes que fan als homes actuar de manera no conforme a la llei. Quantes vegades apliquem la llei sense veure més enllà! I quantes castiguem sense adonar-nos que tenim davant nostre persones i que potser déu ens demanarà comptes dels nostres judicis!

—Vós també, Omar, esteu dient una gran veritat. Som tan superficials que no passem més enllà de les apariències. Si els jueus no segueixen les nostres maneres de pensar diem: «Tenen el dimoni dintre. Són de la raça dels qui maten profetes». Si els tenim enveja perquè han acumulat moltes riqueses diem: «Són de la nissaga de Judes el traïdor. Ataquem-los».

—Certament en Pere ho ha deixat molt clar. Quan no sabem explicar la manera de ser de les altres persones fugim d'estudi dient que tenen el dimoni dintre, quan caldria que amb molta cura aprenguéssim a valorar les seves raons i les seves actuacions. La sol·licitud envers l'altre ens hauria de permetre una comprensió coral de tot el seu món.

—Vós ho heu dit, Isac: comprensió. No oblidem el coneixement. No es pot parlar des de la ignorància. Qui vulgui comerciar amb mi, haurà de conèixer bé la qualitat dels meus productes, els preus dels mercats cristians i andalusins, les equivalències entre les mesures d'aquí i les de la seva ciutat. La manca de comprensió entre les cultures arreia sovint en el

desconeixement que els uns tenim de les coses dels altres. Per això, en les nostres escoles seria fonamental que tots poguessin parlar amb llibertat i també preguntar lliurement. Ningú hauria d'avergonyar-se de tenir una llengua o una religió poc esteses. Ningú tindria per què amagar els costums de la seva família, per temor que no fossin ben acceptats. I els qui conformen grups minoritaris no caldria que es tanquessin dintre de la seva clasca com fa el caragol quan té por. Podrien sortir dels seus refugis, on troben el suport dels qui senten com ells. Molt sovint la desconfiança envers els altres té com a única causa una falsa idea, un fantasma que nosaltres hem creat. Hi ha grans riqueses amagades en els altres i el diàleg les podria fer aflorar.

—Ara, amics, suposem que se donen les condicions per al diàleg. Jo us preguntaria: Com cal procedir per establir-lo? En altres mots: Quines són les lleis i els mecanismes que el governen? Què us sembla Omar?

—Diuem que qui vulgui dialogar ha de saber callar primer.

—I després?

—Després ha d'escoltar.

—I quan li arribarà el torn de parlar?

—Quan hagi fet aquestes dues coses.

—Us podeu explicar una mica més extensament?

—Amb molt de gust, Isac. Penseu que el silenci és un component essencial en tot acte d'enteniment. No és però el silenci dels estúpids o d'aquells que ni saben ni s'esforcen per saber. És un callar intel·ligent, fet de respecte a l'altre i de comprensió de tots els aspectes de la situació en la qual se troba. La base fonamental del diàleg està en reconèixer que som incomplets i necessitem dels demés. Qui vulgui parlar ha de començar per fer un gest d'humilitat, ha de demostrar que accepta l'altre. Per això, s'inclina davant d'ell i amb el silenci li indica que està disposat a escoltar. Amb aquest acte de silenci les persones manifestem que tenim necessitat de la saviesa dels altres, de la fe dels qui creuen a través d'una altra religió, de la cultura d'altres pobles, de la humanitat i de la generositat d'aquells amb qui ens creuem en la nostra vida. És de fet

una conseqüència d'aquella condició del diàleg que havíem anomenat respecte.

—I el fet d'escoltar és conseqüència de la sol·licitud?

—Efectivament. No és fàcil aprendre a escoltar. Suposa disponibilitat i atenció. Haurem de deixar de banda les nostres idees preconcebudes i els prejudicis envers l'altre. Fins i tot haurem d'estar disposats a no fer ús de la paraula. El que l'altre desitja de vegades és que amb la nostra presència li demostrarem el nostre afecte, que li diguem sense paraules: sóc el teu amic, pots comptar amb mi.

—En les desgràcies, Omar, és ben cert. Què pots dir a l'amic quan el seu fill és mort? Quines paraules bastaran a consolar-lo? I també ho és en certs moments de felicitat. Als enamorats de vegades els és suficient una mirada, un estar aprop per dir-s'ho tot. I sembla com si les paraules fossin un afegit innecessari quan el corrent d'afecte i de sentiment es transmeten sense saber ben bé com.

—És molt important, Isac, prendre consciència d'allò que el nostre interlocutor espera de nosaltres. Per desgràcia anem a parlar amb l'altre suposant que ja sabem el que ell pensa i el que ens vol dir. Per això gairebé mai arribem a comprendre allò que ens diu. I el que és pitjor, hi anem sabent ja d'antuvi el que nosaltres direm. No és aquesta la manera d'apropar-se al camp del diàleg. La disponibilitat allibera la imaginació i la imaginació va molt més enllà del que manen els cànons i del que estableixen les normes.

—Potser jo, que sóc notari, puc entendre bé el que ara dieu. Quan escric en els meus protocols una donació o un testament, poca imaginació hi puc posar. El model que tinc davant em constreny de posar-hi els mots i les fórmules usades des de sempre i apreses en l'estudi dels llibres. En canvi, quan vull explicar els meus sentiments o narrar una història, tinc tota la llibertat de l'esperit i ni jo mateix sé què puc arribar a dir ni on em pot dur el cuquet de la inspiració.

—Ben al contrari d'aquesta llibertat, Pere, observo que sovint les converses entre els homes consisteixen en un intercanvi de mots units de forma ja sabuda. Són formulismes tan

avorridors com els dels vostres protocols i poca cosa diuen al cor de l'altre. *Bon dia, bona nit, quin fred que fa, adeu-siáu, maleït siga, bèstia d'home, tros de ruc, a disposar, valguem déu*, i uns quants modismes com aquests s'emporten gairebé tot el cabal d'allò que un home diu al llarg del dia.

—Ara comprenc allò que deia en Pere: que el coneixement és condició necessària per a poder parlar. Si no hi ha coneixement el diàleg és buit com un bot sense vi. Anem a buscar-hi motiu d'alegria i de força i trobem vent i buidor. Sovint la nostra paraula és fada, perquè no surt de l'abundor del cor. És font d'aigua molla, que no sacia, aliment flac que no sadolla.

—Està ben clar, Isac, que els diàlegs dels homes no són diàlegs, sinó trobades en la buidor, gemecs llençats a l'aire, vent entre les branques, pluja sobre les teules. Res que provingui d'un esperit humà.

—D'acord, Pere. I el mal és que aquest parlar sense esperar ja els hi està bé a molts. Abunden força els simis de la saviesa, els enganyadors d'homes de bona fe, venedors de fum que prometen justícia i riqueses i condueixen els incauts per camins que s'obren cap al no res.

—Tanmateix, digueu-nos, Omar: com omplirem de vida i de sentit el nostre conversar?

—Hi ha una manera, amics Isac i Pere, però requereix esforç. Ens cal estudi i també ens cal reflexió. Qui no pensa és com un d'aquests nins que fabriquem per a esbarjo dels petits. Tenen posat de persona, però la veu no surt de dintre seu. És un altre qui parla per ells. Sembla que es mouen, però darrera seu hi ha una mà que els fa actuar segons una altra voluntat. Contràriament a això, la persona que pensa podrà sempre arribar a la solució més adient per un problema, podrà trobar els viaranyos per endinsar-se en els regions immenses del cor.

—Parleu altre cop de manera obscura, Omar. Despullieu, si us plau, de retòrica i d'imatges els vostres mots, si voleu que us entenguem.

—Si amb imatges no m'enteneu, Pere, com m'entendreu si us parlo amb mots fets, grisos i arguellsats? Ara preguntaré jo i contestareu vós. Ben segur que ho fareu millor. Hem trac-

tat de la natura del diàleg, de les condicions i dels mecanismes que el fan possible. Digueu-me, Pere, quina actitud creieu que suposa el diàleg en aquells que s'asseuen a dialogar?

—Ara heu trocat un punt que crema, perquè de vegades no estem gaire disposats a obrir la porta a l'altre i que ens trasbalsi tota la casa.

—Aquí vaig precisament. El diàleg és impossible sense la virtut de la cordialitat.

—Us referiu a les maneres respectuoses amb què s'adrecen la paraula les persones cultivades? Al respecte que tenim als nobles, als senyors i als ancians? A l'amabilitat que ha de ser connatural al tracte entre les persones?

—No exactament, Pere. O millor dit, sí, però no solament a això. La cortesia, les maneres agradables, la condescendència, són l'embolcall del diàleg, però no en són el moll. I més us diré, que unes maneres educades podria ser que amaguessin de vegades intencions perverses i plenes de maldat.

—Està clar, amics Pere i Omar. Diuen que el diable és el gran mestre de la cortesia. S'apropa als homes ben vestit i atri-cat, amb cara amable. Camina pausadament. No té presses. Arriba sempre en el moment oportú. Té l'esguard dolç i el somriure en els llavis. Parla moduladament i amb seguretat. No aixeca la veu. No s'esvera. Espera el seu torn de paraula, segur que la seva víctima farà cap a la llosella que li té parada. Passeja al seu costat. El condueix per paratges delictuosos. Li fa creure que en aquells paratges s'aixecarà una gran ciutat, la nova humanitat que tots dos estan cridats a edificar. Fa un escoltet a l'orella del seu amic i li diu secrets de bon company. Ho envolta tot d'intencions pietoses, àdhuc adreçades a fer més gran el nom de déu. I, com a bon negociant, quan el tracte ja és a punt, treu de la bossa el document que ja duu escrit, tot dient: signa aquí. Si l'altre ho fa, exclama feliç: ja ets meu! Ni ell ha aportat un diner ni l'home ha comès cap mala acció. Res hi fa. El seu món és el de la ficció, no pas el de la realitat. Li fa creure que el té engabiàt, quan és encara un ocell que mai podria agafar si ell no es posés en les seves mans. El seu patrimoni és la mentida, la seva eina l'engany.

—Molt bé l'heu pintat, Isac. El domini del diable és el de la ficció. Per això necessita un soci que pugui actuar sobre la realitat. I aquest és l'home. Quan tots dos fan patxa i bona entesa, es transforma de cop i volta l'escenari: l'horitzó es torna vermell, el cel es posa negre i borrascós. Tot són llamps, trons, vent i desolació. L'amic torna a ser diable: un rictus pervers apareix en el seu rostre, l'esguard esdevé brutal, els mots són violents. Estem lluny de les maneres amables. I tot un seguit de catàstrofes entra en el món: guerres, foc, sang, destrucció, fam, plors, homes esquarterats per l'espasa, dones sense esposos, vells sense el calor de la llar, nens amb els ulls esmoreïts per la fam.

—Amb els vostres discursos, Isac i Omar, gairebé m'heu posat la por al cos. I el que més em preocupa és que heu pintat el diable com un comerciant que no aporta diners, però ho embardolla tot, o com un notari amb el pergamí enrotllat sota el braç.

—Podeu estar ben segur, Pere, que no hi havia en nosaltres cap mala intenció i que de cap manera volíem restar mèrit a oficis que són necessaris i honoren qui els exerceix. Per la meua part us demano disculpes si us he ofès.

—Cap necessitat hi ha d'això, Omar. Però no creieu que amb el que heu exposat esteu enderrocant la columna que preteníeu aixecar?

—Mostreu, si us plau, Omar, on veieu motiu de contradicció en els meus arguments.

—Vós heu dit fa una estona que la paraula era el fonament per al coneixement i per a l'enteniment dels pobles. I en canvi ara ens dieu que la paraula pot transmetre la buidor i fins i tot pot ser portadora de mentida i suscitar enfrontaments i destrucció.

—El que acabeu d'argüir és ben pertinent. Però no crec que hi hagi contradicció. En la paraula, com en qualsevol activitat humana, tot depèn de l'ús que en fem. Un notari pot fer bon o mal ús del seu ofici. Bon ús, ajudant a la justícia entre les persones. Mal ús, falsejant els documents i donant peu a enfrontaments i malvestats. Un mercader pot servir a la ciutat tenint-la ben abastida d'aliments o, pel contrari, pot emmagat-

zemar-los i permetre la fam, amb l'esperança d'obtenir majors beneficis quan arribin millors temps per al seu negoci.

—Esteu fugint d'estudi amb la vostra obsessió pels mercaders i notaris.

—No és veritat, Pere. He parlat d'ells per mostrar que els seus oficis són patrimoni d'unes poques persones, i que l'ofici de la paraula és, en canvi, patrimoni de tots. Vulguem o no, el do del llenguatge el portem sempre amb nosaltres, fins i tot aquells que la naturalesa ha fet muts i no pronuncien sons. Per això, si la paraula és dintre nostre, caldria que en tinguéssim molta cura, que n'estudiéssim les lleis, a fi que poguéssim evitar-ne els perjudicis i en poguéssim dimanar per a tots la major utilitat.

—Donaré en aquesta discussió el meu suport a mestre Omar. Què poc ens preocupem d'aquest do de déu: la paraula! I, anant al meu terreny de potacari, podríem dir que en la paraula hi trobem adés el verí mortal, adés la medicina saludable. Res hi trobem més nociu que la mala llengua, res més beneficiós que ella, si la usem com és de raó.

—Bé. Heu guanyat en aquesta disputa, Omar. Reconeix que no hi ha contradicció en els vostres mots i que la vostra columna segueix en peu. Tanmateix he de confessar que no comprenc encara el sentit de la cordialitat que proposàveu.

—A vós, que hens heu aixecat la columna de la justícia i la llei, convé que us ho expliqui amb el vostre llenguatge. Heu de saber que la persona té un fora legal i un dintre cordial. La llei ordena la societat i té cura de les manifestacions externes de l'home. Si actua malament, la justícia el castigarà. Però a la llei li està vedat d'entrar en el domini interior. La justícia humana es queda aturada a l'escorça. Al diàleg li està permès de penetrar fins a l'albeca i àdhuc fins al mateix cor de l'arbre.

—M'esteu buidant de contingut la llei i la justícia, Omar. La justícia és com l'aigua de pluja que ha d'alimentar els camps. Si quedés arran de terra, el nostre camp seria un erm.

—Aleshores diguem, si us sembla bé, que hi ha una justícia superficial i una altra de més profunda, potser més propera al que podríem anomenar la justícia de déu.

—Ho accepto tal com vós ho heu formulat.

—Diguem també que aquesta justícia prové de l'interior del cor de l'home. I entendrem per cor aquest espai interior en el qual tenen el seu niu o el seu cau tots els sentiments, tots els pensaments, totes les intencions. En aquest nivell voldria jo que arribés a instaurar-se el diàleg. Per això dic que el diàleg és una activitat coral o cordial.

—Si és aquest el sentit de la cordialitat, us dic obertament que hem arribat al punt més profund de la nostra conversa. I encara penso que és aquí on rau veritablement la llibertat. Ara em sembla que comprenc aquelles paraules de Jesús: «no és el que entra de fora, és allò que surt del cor que pot fer l'home impur». Vista així, la integritat de l'home depèn d'ell mateix i aquesta fermesa de l'esperit és el que pot aportar al diàleg.

—Jo sóc, amics, el conseller del meu emir. Tinc accés a la seva cambra, però més encara: tinc accés als secrets del seu cor, als seus pensaments, als seus temors, a les seves intencions. Sobre aquesta base establím les nostres converses i jo li dono els meus consells. I tant ell com jo hem signat un pacte mai escrit, un pacte fet de fidelitat, de discreció, de sinceritat. No heu observat que en la nostra llengua àrab quan parlem de la puresa del cor ens referim a aquest estat interior? La mateixa paraula que utilitzem per dir que un objecte es troba net, brillant, sense taques, ens serveix per dir que la nostra amistat és sincera, noble, i també per dir que es troba ben guardat el secret de l'amic, que no el divulgarem ni en llençarem al vent.

—Em ve ara a la ment el jurament que les persones del meu gremi realitzem abans d'iniciar l'exercici de la nostra professió. Hipòcrates el feia jurar als seus deixebles. Era un acte de respecte a tots els malalts, de sol·licitud, de cordialitat.

—I voldríeu, Omar, que el diàleg entre les persones i entre els pobles també es regís per aquesta llei de la cordialitat?

—Ben segur que sí. L'alfaquí que em va fer de mestre i a qui estimava com un pare em va dir un dia: «no aconseguiràs posar pau al món si no li canvies el cor».

—I qui és el món?

—Qui és el món? Mirat de lluny és solament una abstracció, una ficció, una idea. No l'agafaràs mai. Es pot lligar la boira? Però apropieu-vos i trobareu el món real, el que hi ha en vós, en mi, en mestre Isac, en Fàtima, en l'emir i el comte, en el soldat que aquesta nit vigila els murs de la ciutat. El món real està fet de la suma de tots aquests mons personals.

—Són mons petits.

—O potser grans mons, Pere. Ja us he dit fa poca estona que són inconmensurables les regions que es troben dintre de l'home. Estem acostumats a mirar cap a fora i ens caldria un exercici de mirar endins. Comprèndriem aleshores quines són les profunditats per les quals se pot viatjar, insondables com la mar, inabastables com les voltes del cel que hem mirat aquesta nit des del terrat.

—Haurem de cridar, mestre Omar, el vostre amic Al-Idrisí, que ens en faci la geografia!

—Ja m'extranyava, mestre Isac, que tinguéssiu tanta estona fermada la vostra ironia! Però teniu raó: potser podríem cridar-lo. En sap tant de medicines i de curacions que potser vós no li podríeu ensenyar gran cosa. I, a banda d'això, és un dels poetes més sublims que conec.

—I voleu dir que la poesia té molt a veure amb el diàleg cordial del qual parlàvem suara?

—El poeta és el geògraf dels sentiments. És ell qui explora les regions arcanes del cor humà. En coneix tots els tombants. I no en té solament notícia d'oïda. En pot donar testimoni de primera mà. En té l'experiència, la vivència.

—Em sorpreneu, mestre Omar. Jo tenia el poeta per una persona consirosa, amb el cap ficat en si mateix, incapaç d'obrir-se al diàleg.

—Doncs estàveu equivocat de mig a mig, Pere. El poeta és home molt preparat per a la relació amb els altres. Precisament perquè està avesat a penetrar en aquest reducte secret que és el cor humà. Per aquesta raó, si volem que els pobles s'entenguin, si volem que jueus, moros i cristians es parlin i que construeixin un nou món en el diàleg, hem de comptar amb ell.

—Jo he escoltat els vells rabins quan comentaven els poemes de la revelació, els salms, el *Càntic dels càntics*. I els he sentit dir que el poeta participa del do diví del coneixement. La seva ciència i la seva saviesa ens condueixen cap a territoris en els que inútilment pretendríem entrar d'altra manera. El poeta no té raó de ser si no és ensems un savi.

—La poesia, amics, és la quinta essència del saber. Es pot conèixer per ciència i es pot conèixer per intuïció. Suposa un grau molt elevat en l'educació del sentiment i de les emocions.

—Teniu raó, Omar. Moltes vegades m'he fet aquesta reflexió: una societat en què hi hagi poetes, músics, dramaturgs, pintors ... no podrà mai caure en el perill de la violència i la disbauxa.

—Sí, Isac, així és. Perquè la música i la poesia eleven l'esperit a les esferes celestials, molt prop de déu. Arran de terra queden els instints possessius i violents, els instints tribals que ens apropen encara a la natura de les bèsties, de la qual fa ja un segle de segles que els humans ens vam separar.

—Penso, amics, que molts homes resten encara avesats al vol dels pardals. El poeta s'enlaira per volar com les àligues.

—I aquest enlairar-se per sobre dels interessos mesquins i fins i tot per sobre de nosaltres mateixos ens permet de sortir a l'encontre de l'altre. Solament qui es coneix pot comprendre que allà defora hi ha un altre que és diferent d'ell. Crec que per això l'art de la poesia pot ser un camí per arribar al diàleg entre els homes.

—Qui cultiva la poesia, afina el seus sentiments. El poeta sap la ciència del respecte. Per entrar a casa de l'altre, ho fa descalç, perquè el terra que trepitja és sagrat. I abans de fer-ho, truca a la porta. No li és permès de passar si l'altre no obre.

—Omar. Ara veig quanta sort he tingut de tenir-vos com mestre i com amic!

—Penseu que la poesia és un llenguatge per parlar al cor dels altres: al cor de l'estimada, al cor de l'amic, al cor de déu, al cor del vostre emir, al cor dels guerrers abans de la batalla, al cor de les dones i els vells que ploren mentre la pols omple els seus peus camí de la deportació.

—Dèieu, suara, mestre, que la poesia és una ciència de profunditat i de respecte. Quantes vegades no hem cantat aquell poema del *Collar de la Paloma*, del diví Ibn Hazm?

—Us referiu al que comença «estic gelós», oi? Voleu que us el reciti?

Estic gelós
que t'atenyi el meu esguard
i tinc por
que no et disolgui
la carícia del meu tacte.
Per lliurar-me d'això
evito de trobar-te
i em proposo d'unir-me a tu
en els meus somnis.
Així, el meu esperit, si somnio
està amb tu,
separat dels membres corporals
amagat i ocult,
perquè per a unir-me amb tu
la unió de les ànimes
és millor mil vegades
que la unió dels cossos.

—Amics meus, què lluny estem del món que ens envolta ara mateix! Baixeu de les esferes celestials. Us heu oblidat del soroll de les espases i dels carros. Però la vostra partida d'escacs segueix aquí i no podeu deixar el joc sense que algú dels dos caigui vençut. És el nostre destí aquesta nit.

El foc de la llar va amortint-se. El cresol té encara llum, però el crepit de la flama li augura poca vida.

—I bé, moieu, Omar.

—Siguem agosarats. O ara o mai. Avançaré el meu rei cap al vostre.

—Heu errat el tret, Omar. Ara aquest peó farà sortir el vostre rei de la seva casella.

—És gran vergonya, certament. Un peó mai pot matar un

rei. A un pobre de pa sec no li és permès de matar un gran senyor. Però bé el pot deshonrar, obligant-lo a fer el que no vol i a eixir d'allà on volia romandre. M'heu tret de les meves cases. Torneu a moure, Pere.

—Ara sí que el meu rei mou cap al vostre. I la reina li guarda les espatlles mentre el cavall protegeix el flanc esquerre.

—El meu rei recula i deixa el camp. La batalla és perduda. Escac al rei. Us felicito, Pere, heu guanyat.

Els primers clarors de l'albada s'escolen per la finestra que mira al llevant. El foc no és ja més que brasa. A la porta del carrer es sent grans trucs. Els tres homes es miren amb ulls d'intel·ligència. Se sent pujar la falleba i girigar l'eix de la porta. Veus d'home i passos impacients. Un home cobert d'armes apareix a la porta.

—Senyors, la ciutat ha estat presa. L'emir us crida, Omar. A vós, Pere, el comte Ramon Berenguer us demana que el vulgueu aconsellar. I vós, Isac, fareu bé de veure el vostre fill. L'avalot li ha deixat una ferida que no el permet caminar. Altres han estat de més mal astre.

El soldat gira l'espatlla i poc després torna a sentir-se la porta de la casa. Entra Fàtima, que es queda discretament en un racó. L'alfaquí fa una passos cap a la finestra, que s'ha omplert ja de la claror del dia i parla donant l'espatlla als presents.

—Companys, arribat és ja el moment tant temut. Heu distret per unes hores una ànima cansada. He apartat la mirada, he aclucat els ulls per no veure el que temia. Gràcies per la vostra amistat. Però ha arribat l'hora d'obrir els ulls i veure-hi clar. I el meu cor vol parlar amb els mots del poeta:

En veure que la vida em gira el cap
i segur que la mort em vol per enportar-se'm
solitari voldria viure al cim de la muntanya
allà on el vent bufa entre les malves,
nodrint-me la resta dels meus dies
de les gotes de rellent de la lluna
i bevent l'aigua de les boires.

Amics, si tots tasten la mort una vegada,
jo us dic que cinquanta cops ja l'he tastada.
I ara, prest ja per a partir,
sé que la vida m'ha estat
un llampec brillant entre dos aigües.

L'alfaquí abraça Pere i després Isac. Agafa el bastó, es posa el mantell i surt. Pere abraça també Isac i diu uns mots de despedida. Isac parla amb la serventa.

—Fàtima, prepara'm les gases i el cotó, les llesnes, els coltellets i les herbes.

—Aquí, amo, ho teniu ja preparat.

L'home es posa una esclavina, es tapa el cap amb la caputxa i surt per la porta per on han desaparegut els seus companys. Queda sola Fàtima. Rebutant a la seva esquena la llum de la finestra, eleva una veu forta i timbrada:

—El riu s'ha endut la terra de l'hort dels uns i l'ha dipositada al litoral dels altres. Els homes es creuen llestos i no en són gaire. Es creuen rics i són miserables. Són un vent violent que arrenca les canyes dels horts, un terratrèmol que fa crui-xir les muntanyes, una onada de foc que abranda les collites i les cases. Es creuen forts i no ho són més que aquestes neules que s'esmicolen sol de mirar-les. Què en saben ells de fortaleses i de batalles? Han parit els nostres fills? Els han dut a les entranyes? Ens els arrenquen dels pits, els posen a les mans espases i els pugen dalt la muralla. Lladres, més que lladres! Merescut teniu el càstig. Ploreu si voleu, emir. Ploreu. D'home no en teniu gaire. I aquells que ara rieu, sapigheu que un bon dia això us arribarà també a vosaltres. I quan la bèstia de foc s'hagi empassat emirs, comtes, cavalls i espases, jo albiro una nova aurora, que em retorni fills i paraules. Sentirem aquell matí una aura dolça, un ventijol de marinada, un murmurí, un sospir avançant damunt les aigües, xiuxiuejant entre les canyes, omplint les hortes i entrant per les cases. Sortirem al carrer, treurem les cadires davant les portalades, parlarem amb veu pausada. No hi quedarà record de les llances. I una nova humanitat començarà a caminar en el diàleg.